

Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları

Tahsin Özcan*

Letters by Bâlî Efendi of Sofia on Ottoman Cash Foundations

The texts of letters written by Bâlî Efendi of Sofia (d. 1553) in connection with his prominent position in the debate that erupted during the reign of Sultan Sulaiman I, over the legitimacy of cash foundations (para vakıfları) form the substance of the present article. Rising in opposition to the prohibition against cash foundations, Bâlî Efendi expressed his views on the consequences of such a prohibition in letters addressed to Sultan Sulaiman, Çivizade Mehmed Muhyiddin Efendi, a proponent of the prohibition and a supreme military judge (kazasker) of Rumelia, and Shah Çelebi, one of Çivizade's students. The texts of these letters -up to this time only one of the letters has been published- are here presented in their entirety. Of value to the researcher, the contents of the letters reveal the positions taken in the debate; the legal aspects of the matter; the spheres in which the establishment of cash foundations were applicable; and the arguments for the prohibition and its practical consequences.

Bu makale Sofyalı Bâlî Efendi'nin (ö. 960/1553) para vakıfları ile ilgili olarak devrin padişahı Kanunî'ye (ö. 974/1566), Rumeli kazaskeri Çivizâde'ye (ö. 954/1547) ve onun talebesi Şah Çelebi'ye hitaben kaleme aldığı mektuplarından oluşmaktadır. Yazdığı mektuplarla para vakıfları ile ilgili yasağın uygulamada yol açtığı sıkıntılara dikkat çeken Bâlî Efendi'nin dile getirdiği hususların, sonradan yasağın

* Dr. Tahsin Özcan, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Osmanlı İktisat Tarihi.

1 Şah Çelebi, Kınalızade ile birlikte Çivizâde'nin yetiştirdiği iki meşhur talebesinden biridir. Cemaleddin Rûmî soyundan gelen Şah Çelebi (Şah Mehmed b. Hürrem) uzun yıllar Çivizâde'nin yanında bulunmuş, onun Mısır kadılığı esnasında yerine vekaleten Sahn müderrisliği yapmıştır. Daha sonra çeşitli medreselerde müderrislik ve Mısır (Kahire), Edirne, İstanbul kadılıkları görevinde bulunmuştur. bk. Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 137-139.

kaldırılarak para vakıflarının serbest bırakılmasında önemli bir etken olduğu görülmektedir. Çivizâde'ye hitaben yazılan mektuplardan bir tanesi daha önce yayımlanmış olmakla birlikte, diğer mektupların yayımlandığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla Bâli Efendi'nin para vakıflarıyla ilgili olarak yazdığı ve bugün mevcudiyetinden haberdar olduğumuz mektuplar ilk olarak bu makalede bir arada ilim aleminin istifadesine sunulmaktadır.

Kanunî dönemi Halvetî şeyhlerinden olan Sofyalı Bâli Efendi, ilmî kişiliği ve tasavvufî yönü yanında, başta padişah olmak üzere devlet erkânı üzerindeki etkisi ve nüfuzu ile tanınan bir şahsiyettir. Kaynaklarda Usturumca'da doğduğu belirtilmekle birlikte doğum tarihi bilinmemektedir. Sofya'da başladığı tahsilini İstanbul'da tamamladığı kaydedilmekle beraber kaynaklarda bu hususlarda da ayrıntılı bilgi verilmez. Ancak, eserlerinden iyi bir medrese tahsili aldığı anlaşılmaktadır. Bâli Efendi, H. 960/M. 1553'te Safer ayının son cuma günü (16 Kanunisanı) Sofya civarında bugün Knejova denilen Salahiye'de (veya Salahiye) vefat ederek aynı yerde defnedilmiştir.² Sonradan mezarının bulunduğu yere Ali Kuşçu neslinden Abdülaziz oğlu Kadı Abdurrahman tarafından bir cami ile türbe ve zaviye yaptırılmış ve bölge ihya edilmiştir.³

2 Bâli Efendi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâtku's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 521-522; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, II, 737-740; Mustafa Kara, "Bâli Efendi, Sofyalı", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 20-21. Evliya Çelebi'nin türbe ve tekkenin Kanunî'nin yerine tahta çıkan II. Selim tarafından yaptırıldığı şeklindeki naklini diğer kaynaklar teyid etmemektedir. bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (nşr. Ahmed Cevdet), İkdâm Matbaası, Dersaadet 1314, III, 404-405.

3 bk. Osman Keskiöğlü, "Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, VIII (1969), ss. 309-322, s. 315-316. Keskiöğlü türbenin kitabesinden hareketle vefat yılını H. 958/M. 1551 olarak vermektedir. Evliya Çelebi, bu koruluktan bahsederken Kanunî'nin son seferi olan Sigetvar Seferi esnasında Sofya'ya uğrayarak Bâli Efendi ile görüşmek istediğini menkıbevi bir rivayette anlatmaktaysa da bunun doğruluğu tarihi açıdan mümkün gözükmemektedir. Bâli Efendi'nin vefatı Sigetvar Seferinden on üç veya on beş yıl öncedir. Evliya Çelebi'nin rivayeti için bk. Evliya Çelebi Mehmed Zillî b. Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III, 402-404. Türbenin etrafındaki ağaçların bizzat Bâli Efendi tarafından dikildiği kaydedilir. Bulgarlar tekkeyi ve camiyi kiliseye çevirmişler, türbeyi de ortadan kaldırmak istemişler, ancak başarılı olamamışlardır. Yahya Kemal bu hususla ilgili olarak şu malumatı verir: "Şimdi Knejova denilen Bâli Efendi'nin mesiresi berbâd bir varoş olmuş. Bulgarlar istilada Bâli Efendi'nin dergahını hemen kiliseye çevirmişler, veliyullahın türbesini de yok etmişler. Lakin Bâli Efendi türbesinin bozulduğu gece papazı çarpmış kötürüm etmiş. Derhal mezarını tekrar meydana çıkarmışlar. Türkler'in rahmetle andığı komiser merhum Ali Ferruh Bey'de mezarını dört kötü duvarla çevirmiş. Şimdi öyle duruyor. Penceresi iplikten görünmüyor. Bulgar köylülerinin Bâli Efendi'ye itikadı var." Yahya Kemal [Beyatlı], *Balkan'a Seyahat*, Ahali Matbaası, Rahova (Bulgaristan) 1339/1923, s. 27-28. Bâli Baba Türbesi adıyla bilinen türbenin 1943'te Sofya'da bulunan II. Abdülhamid'in oğlu Abdülkadir tarafından tamir edildiği ve bugün de hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için bir ziyaret yeri olarak varlığını sürdürdüğü kaydedilmektedir. bk. Osman Keskiöğlü, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu", *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), sy. 81-94, s. 90-91. Makalenin sonunda Bâli Efendi'nin türbe bahçesi ile türbenin dilek penceresinin bulunduğu cepheden bir resmi verilmektedir. bk. Resim 18 ve 19. Ayrıca bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul Fetih Demeği, İstanbul 1982, IV, 101.

Bâli Efendi, Çatalca'da Baba Nakkaş'ta medfun bulunan Halvetî şeyhlerinden Kasım Çelebi'nin (ö. 926/1520) halifesidir.⁴ Bu nedenle bazı kaynaklarda Bâli Halife şeklinde zikredilir. Sofya civarında yerleşerek bölgenin ihyasına çalışan ve halka yönelik irşad faaliyetlerini yürüten Bâli Efendi'nin Kanunî'nin takdir ve iltifatlarını kazandığı, Macaristan Seferi gibi bazı seferlere de iştirak ederek ordunun maneviyatını yükseltmek amacıyla mübarek vakitlerde fetih ve zafere ulaşılması için dua ettiği kaydedilir. Hem zahiri ilimler hem de tasavvufla ilgili eserler kaleme aldığı gibi şiir de yazan Bâli Efendi'nin eserleri arasında en dikkat çekici olanı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* isimli eserine yazdığı şerhtir.⁵ Bunun dışında Bâli Efendi'nin *Usûl-u fakr* olarak da bilinen *Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, İbn Kemal'in aynı isimli risalesine reddiye olarak kaleme aldığı *Risale fi'l-kazâ ve'l-kader*, *Şerhu hadîs-i küntü kenzen mahfiyyen*, *Kıssa-i İbrahim Aleyhisselam*, *Mecmûatü'n-nesâih*, *Risaletü't-tasavvuf* ve *Manzûme-i Vâridât* gibi eserleri mevcuttur. Ayrıca tefsirde müşkil meselelere dair risalelerinin de bulunduğu kaydedilir.⁶

- 4 Evliya Çelebi Bâli Efendi'nin Bayramiye tarikatından olduğunu belirtirse de diğer kaynaklarda bu bilgiyi teyid eder mahiyette herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III, 416. Yine Evliya Çelebi'nin, sandukasındaki yeşil imameden istidial ederek Bâli Efendi'nin Hz. Peygamber'in neslinden olduğu şeklindeki iddiası da diğer kaynaklar tarafından teyid edilmemektedir. ay, s. 417. Sofya ve civarında oldukça etkili olduğu görülen Bâli Efendi'nin kendisine ve halifelerine mensup olanların sayılarının on binlerle ifade edildiği kaydedilmektedir. Bu hususla ilgili olarak Yusuf Sinan Efendi şu ifadeleri kullanır: "Kasım Çelebi'nin iki halifesi zuhur edüb ve biri dahi Sofyevî Bâli Efendi'dir ki ol tarafları ihya edüb kendinin ve halifelerinin fukarası on bin vardır." Yûsuf b. Yâkûb, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pitrân ve Meşâih-i Tarikat-i 'Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 31. Evliya Çelebi abartılı bir şekilde yetmiş bin rakamını vermektedir. bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III, 417. Sefine müellifi ise yetiştirdiği halifelerinin sayısının dört yüz kadar olduğunu, müridanının ise on iki bin civarında olduğunu kaydedir. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr III*, Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, nr. 2307, s. 227. Bâli Efendi'nin müridleri arasında Kurd Efendi diye bilinen Mehmed b. Heivacı Ömer (ö. 996/1587), Nureddinzâde Şeyh Muslihuddin Efendi (ö. 981/1573) gibi şahıslar ile oğlu Şeyh İshak Efendi (ö. ?) sayılmaktadır. Yusuf Sinan Efendi, a.g.e., s. 31. Bâli Efendi'nin tarikat silsilesi ve tabilerinin Balkanlardaki faaliyet alanları için bk. Nathalie Clayer, *Mystiques, État & Société Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin de XVe siècle à nos jours*, E.J. Brill, Leiden 1994, s. 428-429.
- 5 Nakledildiğine göre, Bâli Efendi rüyasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi görmüş, "benim Fusûs nâm kitabımın müşkilatını hal eyle" demesi üzerine durumu şeyhi Kasım Çelebi ile de müzakere ederek *Şerhu'l-Fusûs* isimli şerhi kaleme almıştır. bk. Mecdi Mehmed Efendi, *Hadaiku's-Şekâik*, s. 522. Eserin kütüphanelerde muhtelif yazma nüshaları bulunduğu gibi İstanbul'da 1309 tarihli bir baskısı da mevcuttur.
- 6 Eserleri hakkında geniş bilgi ve yazma nüshaları için bkz. Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 521-522; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yalıtıkaya), Maarif Matbaası, İstanbul 1941-1943, I, 883; II, 1040, 1263; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yalıtıkaya), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, I, 230; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 42; C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, E.J. Brill, Leiden 1937, I, 793; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: terâcimü musannifin'l-kütübü'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut, ts., II, 38. Mustafa Kara, "Bâli Efendi, Sofyalı", *DİA*, V, 20-21. Kehhâle'nin zikrettiği İbn Kemal'in *İslâhu'l-Vikâye* isimli eserine yazılan talikatun Sofyalı Bâli Efendi'ye nisbeti yanlıştır. Eser Uzun Bâli Efendi'ye (ö. 977/1569) aittir.

Bâli Efendi'nin Mektupları

Bâli Efendi'nin eserlerine ilâveten çeşitli konularla ilgili olarak kaleme aldığı mektupları da mevcuttur. Bu mektuplar daha çok gündemdeki tartışma konularıyla ilgili olarak idarecilerin nasıl davranması ve hangi tedbirlerin alınması gerektiği konularındaki görüş ve nasihatlerden oluşmaktadır. Bâli Efendi'nin padişah ve devlet ricali nezdinde itibarlı bir yere sahip olması ve zaman zaman da kendisine danışılması bu mektupların yazılmasında bir etken olduğu gibi, daha sonraki gelişmelerden de yapılan tavsiyelerin muhatapları tarafından dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

Devlet ricaline hitaben kaleme alınan ve günün ictimaî ve siyasi olayları ile ilgili tespit ve tavsiyelerin yer aldığı bu mektupların bir kısmı çeşitli şekillerde günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak, burada şu hususu da vurgulamakta fayda var. Sözkonusu mektupların orijinal nüshalarının günümüzde mevcudiyetine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Elimizdeki metinler ise, muhtelif kaynaklarda çeşitli vesilelerle aktarılan suretler, yani mektubun kendisinden ziyade metnidir.

Bâli Efendi'nin mektuplarından bir kısmı Râfîzîler, mühlidler ve Safevîler'le ilgilidir. Balkanlar'da önemli bir kriz unsuru olan Şeyh Bedreddin Simavî (ö. 823/1420) ve takipçileri hakkında yazılan mektup doğrudan padişaha hitaben kaleme alınmıştır. Teknik açıdan arzuhal olarak niteleyebileceğimiz mektupta Şeyh Bedreddin neslinden Çelebi Halife'nin Dobruca vilayeti ve Deliorman civarındaki faaliyetleri anlatılarak yol açabileceği tehlikelere işaret edilmekte ve gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.⁷

—Kanunî dönemi vezirlerinden Rüstem Paşa'ya (ö. 968/1561) hitaben kaleme alınan mektup ise, Safevîler'le yapılan mücadelelerden istenen neticenin elde edilememesinin sebeplerine dairdir. Safevîler'in ortaya çıkışıyla ilgili tarihî bazı anekdotların anlatılmasından sonra Şîî tehlikesinin büyüklüğü ve bu konuda ne yapılması gerektiği hususunda tavsiyelerin yer aldığı mektupta, Bâli Efendi'nin Rüstem Paşa'ya "Oğlum Paşa hazretleri" şeklinde hitap etmesi aradaki yakın ilişkinin bir göstergesidir.⁸

7 Bâli Efendi'nin bu mektubu için bk. M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Kitabevi, İstanbul 1994, s. 164-166. Mektubun University of California at Los Angeles Research Library, Special Collections Division, codex 898, T. 6-325'de yer alan bir nüshasından yapılan neşri ve İngilizce çevirisi için bk. Andreas Tietze, "Sheyh Bâli Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddin", *Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII* (1988), ss. 115-122. A. Refik de bir eserinde bu mektuba işaret eder ve kaynak göstermeden alıntıda bulunur. bk. *Onaltıncı Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik*, Muallim Ahmed Halim Kütüphanesi, İstanbul 1932, s. 4. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir yazma nüshası için bk. M. Arif M. Murad, nr. 213, vr. 30a-b.

8 Mektupla ilgili bir değerlendirme ve İngilizce çevirisi için bk. V. Minorisky, "Shaykh Bâli-Efendi On the Safavids", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, XX (1957), s. 437-450. Mektubun yazma nüshası için bk. Süleymaniye Ktp., M. Arif M. Murad, nr. 213, vr. 27b-29b.

Bu makalede asıl üzerinde durulan metinler ise, Bâli Efendi'nin para vakıfları konusunda yazdığı mektuplarıdır. Bâli Efendi, yaşadığı dönemde cereyan eden para vakfı tartışmalarına yazdığı mektuplarla doğrudan katılarak katkıda bulunmuştur. Bu mektuplarda konunun ilmî yönüne de değinilmekle beraber daha ziyade para vakıflarının yasaklanmasının yol açtığı içtimâî sıkıntılar ve bu konudaki popüler tepki dile getirilmektedir. Dolayısıyla bu mektuplarla tartışma teorik zeminden pratiğe çekilerek para vakfı yaşağının gündelik hayata etkileri tespit edilmekte, meselenin gerçekçi ve popülist bir yaklaşımla çözüme bağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Tartışmanın Bâli Efendi'nin talepleri doğrultusunda para vakıflarının serbest bırakılmasıyla sonuçlanması da, mektuplarda dile getirilen eleştirilerin haklılığını göstermektedir.

Şekâik tercümesinde Bâli Efendi'nin para vakıfları ile ilgili olarak yazdığı mektup hakkında şu ifadeler yer alır: "Ve derâhim ve denânîr vakfiyyetinin cevâzi ve sıhhatine müteallik nukûd-i hakâyik-i bâriayı şâmil mektûb irsâl eyledi. Bu mektûbda mü'min kardeş deyû Çivizâde Efendi'ye hitâben ol nakkâd-ı âlem kelimât-ı râyice-i mühezzebe ve makâlât-ı câize-i müzehhebe derc eyledi."⁹ Burada sadece Rumeli kazaskeri Çivizâde Mehmed Muhyiddîn Efendi'ye yazılan mektuptan söz edilmektedir. Halbuki, Bâli Efendi para vakıfları konusunda bir dizi mektup kaleme almıştır. Elimizde Çivizâde'ye hitaben yazılmış üç ayrı mektup metni bulunduğu gibi, bunun dışında da, yine aynı konuda Kanunî'ye ve Şah Çelebi'ye hitaben kaleme alınan mektuplar mevcuttur. Eldeki bilgilerden hareketle mektupların kronolojik sırasını tam olarak tespit edebilmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla mektuplar muhataplarına göre tasnif edilerek sıralanmıştır. Aşağıda bu sıralamaya bağlı olarak mektubun muhtevası üzerinde yapılan kısa bir tahlilden sonra metni verilmektedir.

Padişaha Yazılan Mektuplar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bâli Efendi'nin dönemin padişahı Kanunî'ye hitaben kaleme aldığı üç ayrı mektup metni mevcuttur. Bu üç metinden ikisinin başlangıcı hemen hemen aynı olmakla birlikte devamında farklılık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ayrı birer mektup olarak değerlendirdiğimiz bu üç metinde Bâli Efendi para vakfının yasaklanması konusundaki itirazlarını doğrudan padişaha aktarmaktadır.

Padişaha Mektûb-1

Kanunî'ye hitaben yazılan ilk mektubun¹⁰ para vakfını yasaklayan hüküm ulaştığında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu mektupta kısaca Çivizâde'nin hükmünün doğru olmadığı, Hâce Çelebi (Ebüssuûd Efendi) ve Muhyiddîn Çelebi'nin (Mehmed Fenârî) para vakfının cevazına dair görüşlerinin daha makbul olduğu belirtilmektedir. Bu konuda o zamana kadar herhangi bir itirazın vaki olmadığı, para vakıflarının iki

9 Mecdî Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 522.

10 Mektubun tespit edilebilen tek nüshası Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 404, vr. 228b-229b'de yer almaktadır.

yüz yıla yakın zamandan beri uygulanageldiği; geçmiş ulemânın kendi zamanlarında bu hususu araştırdıkları, ittifakla cevazına hükmettikleri ve bunun Sultan tarafından da kabul edilerek buna göre amel edilegeldiği; bu noktada Çivizâde'nin yalnız kaldığı ve itirazının yersiz olduğu ifade edilerek görüşüne itibar edilemeyeceği vurgulanmaktadır.

“(228b) Merhûm Sofyevî Bâlî Efendi Saâdetlü Padişaha Gönderdiği Mektûbun Sûretidir.

Padişahım, etrâf-ı memâlike hükümler geldi, vakf-ı nükûdun men'i için ol kimesne bu husûsda gâyet hatâ eylemiş, erkân-ı İslâm'ın rûkn-ü a'zâmın helâk eylemiş, kavlinde götürü memâliki bâğî kâfir helâk eylemekten nice derecâtla artukdur, ümmet-i Muhammed'in ulemâsının ve fukarâsının rızkın kesmeye ve hayır kapuların kapamağa sebep oldu.

Padişahım, Hâce Çelebi¹¹ ve Muhyiddin Çelebi¹² vakf-ı nükûdun cevâzına on dört kitabdan nakil bulmuşlar ve Çivizâde dört kitâbda adem-i cevâzına nakil bulmuş, bu cümle kitâblar mu'teber ve ma'mûlün bih kitâblardır, ammâ Çivizâde naklin ma'nasın ahz etmekte hatâ eylemiş, cümle nakiller bize vâsıl oldu gördük aralarında muhâlefet yoktur, cümlesi vakf-ı derâhimin cevâzına delâlet ider.

Padişahım, ictihâd zamanından sonra ibtidâ bu mes'eleyi kimler câyiz gördü diyelüm, ictihâd zamanından sonra fukahâdan bir tâyife geldi anlara ashâb-ı tercîh ve ehl-i temyîz derler, müctehidîn beyninde olan akvâl-i muhtelifenin kangisi akvâ ve evlâd-ı temyîz eyleyüb kitâblar tedvîn eylediler, biz anların kitâblarıyla amel iderüz, müctehidîn zamanından gayri kitâblar ile amel etmezüz; zîrâ ehl-i temyîz değilüz, ol fukahâ-i ashâb-ı tercîh bizüm muktedâlarımızdır. Nazar eylediler, müctehidîn zamanında olan kitâbları tetebbu' eylediler, vakf-ı derâhimin vücûdu akvâ olduğuna nakil buldular. Ademi akvâ olduğuna nakil bulmadılar, maslahat-ı İslâm'a nâfi'dir deyû vücûdunu tercîh eylediler. Evvel-i hudûsünde bir kimesne kâdîya vardı ben bu derâhimî vakf ettim dedi mevâzi'ini ta'yîn eyledi, (229a) kâdî hüküm eyleyüp müftî imzâ eyledi, tâ bu zamâna gelince cümle selâfîn ve müftîler ve kudât bu vech üzere sâbit oldular ve âmme-i nâs tâbî' oldular, hiç kimesneden muhâlefet vâki' olmadı. Bu mes'elenin temeli bid'at üzere veya uğurleyin örülmedi tâ ki yıkmak lazım ola. Neresine bahâne bulalım, hâzır yapılmış beyt-i İslâm'ı nice yıkalım, temeli şer'le örölmüş binâdır, gittikçe muhkem olmaktadır, yıkılmağa kâbil değildir, tâ Allah'ın emri gelince, iki yüz yıldan beri müftîlerin imzâsıyla vakf-ı derâhim bulundu ve ba'zı kudâtin berâtında böyle bulundu ki, mevâzi-i ihtilâfâtta vâki' olan akvâlin akvâsıyla amel eylesin, illâ vakf-ı derâhimle amelde za'îfdir dimeyesin deyû bulundu. Sahîh şer'î hüküm budur, ameli mûcibdir. Şimdi hâdis olan hüküm, şer'î değildir ve kânûna dahî muhâlifdir. Amel

11 Ebüssüüd Efendi.

12 Mehmed Fenârî.

etmek dürüst değildir, şimdiki hâlde bir kimesne kâdiya gelse, bu derâhimi vakf ittim dise yerin ta'yîn eylese, kâdî hükm eylemese âsî olur, zîrâ akvâl akvâli¹³ terk etmiş olur. Eğer hükm eylese me'cûr olur, kavl-i akvâyla amel etmiş olur, müftî imzâ etmese gene ancileyin.

Padişahım bizden evvel gelenler şer'atı elekten eleğe geçürmüşlerdir. Yanlış nesne komamışlardır, hemân bir hata etmeyelüm, yohsa biz anların hatâsın bulmak kande olur, anlar bizüm muktedâlarımızdır, biz anların ardınca gitmek vâcibdir. Bin kişiyi koyub bir kişi ardınca gitmek olmaz, üç yüz yıldan berû bi'l-fil mevcûd olan cemî-i ulemâ benimle bilebilir, benim kavlim hak ve akvâdir. Yalnız kavline itibar yoktur. Eğer şimdiki zamânda cemâat-i müslimîne bir hâcet vâki' olsa (229b) ulemâ-i zamân tetebbu' eyleseler anun cevâzına nakil bulunmasa, cümlesinin re'yi ve ittifâkıyla ve sultân ma'rifeti ile anun cevâzına hükm etseler, âmme-i nâs tâbi' olup amel eyleseler, nice zamân amel olunsa, andan sonra bir kimesne kavl-i müctehidden hilâfına nakl-i sahih getürse fâyide eylemez amel olunmaz.

Şer'isi budur ki ol nakil sâhibi naklin terk eyleye cemâat-i müslimîne tâbi' ola, eğer olmaz ise âsî olur, zîrâ ol hâcet vaktinde ol nakil gelmek gerekirdi. Şimden sonra fâyide kalmaz. Tahkik budur ki, vakf-ı derâhimin vücûdu, akvâdir, akvâdir, akvâdir. Ve dahî şimden sonra nice bunun gibi ahvâl zamân iktizâsınca hâdis olur sonra gelenler âni bozamazlar.

Padişahdan murâd budur ki, şer'atı yerine koya ve illâ cümlemiz günâh deryâsına ğark olduk. Hak Sübhânehû ve Teâlâ padişahın ömrünü ve devletini ziyâde eyleye ve dîn-i İslâm üzerine sâbit-i kadem eyleye, âhirette evliyâ ile haşr eyleye ve's-selâm.

Hâverehû? el-hakîr Bâli es-Sofyevî"

Padişaha Mektûb-II

Bâli Efendi padişaha yazdığı ikinci mektubunda¹⁴ da meselenin ortaya çıkışını özetleyerek bir taraftan Rumeli kazaskeri (Çivizâde) tarafından para vakıflarını yasaklayan hükm-i şerifler gönderildiğini, diğer taraftan ise müftî (Ebüssuûd Efendi) ve sâir ulema tarafından câiz olduğuna dair fetvalar verildiğini, bu durumun halk arasında karışıklığa yol açtığını ve vakıf kurmak isteyen hayır sahiplerini kararsızlığa sevkettiğini belirtmektedir. Mektupta, Rumeli fethedildiğinden beri para vakıflarının meşru görülerek uygulandığı ve bunun üç yüz yıla yakın tarihi olduğu hususu tekrarlanmakta, kadıların berâtlarında zayıf da olsa para vakfı konusunda cevazla amel olunmasının kayıtlı olduğu ifade edilmektedir.¹⁵

13 Burada muhtemelen istinsah hatası yapılmıştır. Metnin "akvây-ı akvâli" şeklinde okunması daha uygun olacaktır.

14 Bâli Efendi, *Padişah'a Mektup*, Süleymaniye Ktp., Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi, nr. 188, vr. 38b-43a.

15 Örnek olarak H.1025/M.1616 yılında Sarte kadılığına atanan Mevlana Ahmet'in berâtında şöyle denilmektedir: "... kaza-i mezbûrede kâdî ve hâkim olup icrây-ı akhâm-ı şer'iyeye eyleye ve derâhim ve denâir tescilinden gayri eimme-i Hanefiyyeden muhtelefün fihâ olan akvâli tetebbu' edüp esahhî ile amel eyleye, ..." bk. BOA, İbnülemin, Tevcihat, 17.

Bâli Efendi, meselenin ortaya çıkışını anlattıktan sonra yasağın anlamsızlığını izaha koyulmakta ve ümmet-i Muhammed'in âlimlerinin bir yanlışı üç yüz yıl devam ettiremeyeceklerini, iki taraftan birinin, yani ya yasaklayan kişinin ya da para vakıflarının başlangıcından itibaren gelmiş geçmiş ulemânın tamamının hatalı olması gerektiğini belirtir. Burada yaşanmış örneklerden bahsederek para vakıflarının yasaklanmasının yol açacağı sıkıntılara dikkat çeken Bâli Efendi, yasağın anlamsız ve gereksizliği konusunda padişahı iknaya çalışmaktadır.

Türkçe olarak başlayan mektup, Arapça olarak devam etmekte ve Çivizâde'nin görüşüne mesned teşkil eden rivayetler değerlendirilmektedir. Ancak, zikredilen nakilleri değerlendirmek yerine, konu fıkıh usulü açısından ortaya konularak şer'î meselelerde ulemanın tercih ettiği görüşün kuvvetli görüş olduğu ve onunla amel etmek gerektiği belirtilmekte, bununla ilgili örnekler verilmektedir. Para vakfiyle ilgili meselede de, nesih ve zamana bağlı olarak ahkâmın değişebilirliği gibi hususlar da vurgulanmak suretiyle, dönemin ulemâsı tarafından ehl-i zamanın haline daha uygun olan cevâzın benimsendiği ifade edilmektedir. Bâli Efendi son olarak para vakfının sadece Hanefî mezhebine ya da dört mezhebe göre değil, diğer dinlere göre de sahih olduğunu belirtmekte; para vakfının batıl olduğunu söyleyerek meşâyihın terkettiği görüşü tercih eden kişinin şeytan tarafından saptırıldığı şeklinde ağır ifadelerle mektubuna son vermektedir.

“(38b) Vakf-ı nükûd husûsunda olan kazâyâdır, li'-Şeyh Bâli Efendi kuddise sirruhû.

Devletlû padişahım bin dürlü duâlar ve senâlardan sonra arz olunan oldur ki, vakf-ı derâhim mes'elesi için padişah hazretleri cânibinden Rumeli kazaskeri etrâf memâlike hük-m-i şerif irsâl eyledi, min ba'd amel olunmasun, (39a) sahih değıldir deyû, semi'nâ ve eta'nâ, müfti'z-zamân ve ulu mollalar fetvâ gönderirler, sahihdir amel olunsun deyû. Bu sebebden ulemânın ve sulehânın ve fukarânın ve sâhib-i hayrâtın ahvâli müşevveş oldu ve hâtırları perîşândır. Ne tarafa gidesin bilmezler, cümle hayrette dururlar ve avâmu'n-nâs bu bir bâtil ve haram fi'ildir dimeğe sebep oldu, hâşâ ki eyle ola. Rumeli feth olalı amel olunur ulemâ ittifâkıyla ve padişahlar emriyle, üç yüz yıla karîb târih bulundu, amel olagelmiş. Ba'zı kudâtın berâtında yazılmış mevâzi'i ihtilâfâtta olan mesâyilin akvâsıyla amel idesin kavlı-i za'if ile amel itmeyesin, illâ vakf-ı derâhimde amel idesin, za'ifdir deyu terk itmeyesin demiş. Hâşâ ki ümmet-i Muhammed'in ulemâsı arasında bir hatâ üç yüz yıl karâr eyleye, ümmet-i Muhammed'in (39b) dünyâsına ve âhiretine zararlı emr üç gün karâr eylemez. Tahkîk budur ki biz vakf-ı derâhimi hak bilürüz ve akvâ bilürüz, bunu men' eylemeyi günâh-ı kebâyirden bilürüz, eğer bu ilmimizin ve bu i'tikâdımızın hilâfı zâhir olursa bir delil-i akvâ ile rücû' ederiz.

Padişahım bunu men' eylemekde ikiden birinin hatâsı mukarrer olur ya ibtidâ-i târihden bu zamana gelince cümle ulemânın hatâsı lâzım gelür ya men' eyleyen kimesnenin hatâsı lâzım gelür, ammâ men olunmayup hâlinde konıcak hiç kimseye hatâ lâzım gelmez.

Padişahım bir hucdet getürelim, anınla şüphe kat' olsun. Padişahımdan istifsâr iderim ne buyururlar ol cum'anın hakkında ki vakfına müstehak çıktı, şer'le sâbit oldu, mülküne hükm olundu yahud vakfi zâyî' oldu, cum'a cihetsiz kaldı ol sebebden hatîb ve müezzin ferâğat eyledi, cum'a (40a) namâzı terk olundu, bir kimesne malından otuz bin akçe ifrâz eyledi, cum'anın ihyâsı için emlâk taleb eyledi, ol akçe ile satun alup ol cami'a vakf eylemek için mümkün olmadı, bulunmadı. Padişah hazretleri ne buyururlar, İmâm Züfer kavliyle amel olunsun, ol akçe vakf olsun, ol câmi'anınla ihyâ olsun mu yohsa İmâm A'zam kavliyle amel olunsun, ol akçe vakf olmasun ol câmi' kapansun namaz kılınmasun, harâba müteveccih olsun, cevâb virüb padişah hazretleri müsâb olalar. Bunun gibi ahvâlle memleket mübtelâdir el'ân bir câmi' bu hâlle mevcuddur.

ثم نرجع الى تحقيق ما اورده المانع من الاقاويل التي تدل على عدم جواز وقف الدرّاهم وأجمعوا [1] على أنه لا يجوز وقف الدرّاهم غاية البيان وأما وقف ما لا ينتفع به (40b) الا بالاتلاف كالذهب والفضة والماكول والمشروب فهو غير جائز في قول عامة الفقهاء ابن الهمام اوصى رجل وقال ثلث مالى وقف ولم يزد على هذا ان كان له دراهم او دنانير فهذا القول باطل لأن رجلا لو قال هذه الدرّاهم وقف كان باطلاً بخلاف العقار واقعات جعفر الشهيد اقول اعلم ان كل ما اخذه المشايخ من المسائل الشرعيّة واختارواها واصطلحوا عليها فهو اقوى يجب العمل به ولو قال واحد كما اختاروا في قعود المريض في الصلوة قول زفر لكونه ايسر بحال المريض وتركوا قول الأئمة وكذلك اختاروا قوله في تضمين الساعي اذا سعى الى السلطان بغير ذنب وتركوا قولهم جميعاً وكما انهم اختاروا نفقة القضاة من الخصماء حفظاً لبيت المال وتركوا قولهم وكذلك اختاروا في وقف (41a) الدرّاهم قوله للمنافع كثيرة في دين الاسلام وضرورة دنبوى في بعض المواضع وهذا الترك والعمل منهم لا يكون الا بالشرع فكل ما ترك المشايخ فهو ضعيف متروك لا يعمل به في زماننا فلو كان قول ثلثة ما تركوا اقوالهم الا بقولهم فانّه دقيقة من دقايق الشرع المطهر على من كان له نصيب من الشريعة فما اورد قاضى القضاة وغير ذلك مما يدل على عدم الجواز كلّه من الاقاويل التي تركها العلماء بالشرع وعملوا بخلافها بالشرع فكان تركهم وعملهم اقوى يجب الاتباع علينا وصرّحوا في بعض كتبهم جوازاً وقيل في بعض المواضع في حقّه به بفتى وعليه الفتوى وان كان قول واحد فهو اقوى من خلافه فان كان قول ثلثة فلا يعتبر الشرع في القوة والضعف العدد (41b) والفضل صاحب القول بل يعتبر ما هو اوفق وارفق بحال اهل الزمان قال جامع المضمرات والمشكلات ولا يجوز للمفتى ان يفتى ببعض الاقاويل المهجورة تجرّ منفعة او يجذب شهوة لان خرب ذلك في الدنيا والآخرة اتمّ واعمّ بل يختار [ر] اقاويل العلماء ومختراتهم ويقتدى بسير السلف وقال ايضاً ويجوز للمشايخ ان يأخذوا بقول واحد من اصحابنا عملاً لمصلحة اهل الزمان تمّ كلامه ونظنّ ان هذا [1] لقول من عند نفسه بل هذا اصل جميع الاديان من لدن آدم عليه السلام الى محمد صلى الله عليه

وسلم لا يخرج في الدين " أن الدين عند الله الاسلام" (سورة آل عمران؛ الآية، ١٩) فيعم في نفي الحرج الى جميع الاديان وكذلك قوله تع "لا يكلف الله نفساً الا وسعها" (سورة البقرة؛ الآية، ٢٨٦) لذلك ورد الناسخ والمنسوخ فكل منها احسن بحال (42a) نفوس العباد في زمانهم فمن علم حكمة الناسخ والمنسوخ لا يور عليه قبول وقف الدراهم فعلمنا من ذوق الشريعة لا بالقياس ولا باجتهاد انه مواضع الله الشرايع الا على ايسر حال العباد بحسب اقتضاء الزمان فينقلب بعض الاحكام الشريعة بحسب انقلاب الزمان بالعسرة واليسرة واجر القيادة جائزة بعين ما لا يجوز الاجرة فعمل بعدم الجواز في مدة لكونه ايسر بحال اهل ذلك الزمان ثم عمل بخلاف بعدد (؟) الزمان لكونه ايسر بحال اهل ذلك الزمان وعن عبد الرحمن بن ابي ليلى انه سئل من فقيهين افتيا بجوابين مختلفين اى جوابين يتبع قال ما يكون اوفق بحال الناس وارق واحسن بحال اهل الزمان تم كلامه ونحن نسئل من وقف الدراهم عن فقيهين مفتيين فافتى احدهما بالجواز والاخر بعدم الجواز (42b) فاتبعنا بالجواز لكونه ايسر بحال اهل زماننا في امور ديننا و دنيانا وذهاب جمهور علماء الزمان والسلف وهى مسألة شريفة وبها كملت العبادات في الزموم وبدونها نقصت فلا شك ان الاقوال التي تدل على عدم جوازه متروكة في زماننا بتعامل الناس بخلافها فباطل المعمول به بالمتروك كنسخ الناسخ بالمنسوخ اختلاف الاديان سبب عن اختلاف الزمان فعمل بعدم جواز وقف النقود لكونه ايسر بحال اهل الزمان فبهذا الطريق الذوقى الشرعى يعود صحة وقف الدراهم الى مذهب ابي حنيفة لا بل يعود الى المذاهب الاربعة لا بل يعود الى احكام الاديان المختلفة فوقف النقود صحيح شرعى فمن قال ضعيف او باطل يجب منعه فليات البرهان حق يتكلم فبعد وضع الطريق في وقف النقود ومرور الناس عليه (43a) لا يفيد البحث عن احواله من اللزوم والصحة والجواز وعدم الجواز ومن بحث واخذ ما ترك المشايخ فان مثل ذلك في الخواطر النفسانية عند فقهاء الصوفيين المحققين يريد به الشيطان ان يضل عباد الله الصالحين من العلماء بالصورة الشرعية ويريد ان يوقع العداوة والبغضاء بينهم ليفرق جماعتهم ويذل شريعتهم بذلك نعوذ بالله من ذلك".¹⁶

16 "Şimdi, para vakfını yasaklayan kişinin vakf-ı derâhimin adem-i cevâzına delalet ettiğini iddia ettiği görüşleri tahkik edelim: "Derâhimin vakfının caiz olmadığı konusunda icma ettiler." Ğâyetü'l-beyân. "Kendisinden ancak itlâf suretiyle intifâ edilebilen altın, gümüş, yiyecek ve içecek gibi şeylerin vakfına gelince, bu fukahânın geneline göre câiz değildir." İbnü'l-Hümâm. "Bir kişi vasiyet etse ve 'malımın üçte biri vakıftır' dese, başka birşey de söylemese, malı dirhem ve dinardan ibaret olsa bu söz bâtil olur, çünkü bu şahıs şayet 'bu dirhemler vakıftır' demiş olsaydı, akardakinin aksine bâtil olurdu." Vâkiâtü Cafer eş-Şehid. Ben de derim ki: Şer'î meselelerde meşâyihin alıp tercih ettiği ve üzerinde anlaşığı hususlar akvâdir ve bir kişi de söylemiş olsa onunla amel etmek gerekir. Hastanın namazını oturarak kılması konusunda hasta için daha kolay olduğu için diğer imamların görüşlerini terkederek İmam Züfer'in görüşünü tercih etmeleri gibi. Aynı şekilde gammazın günahsız kişiyi Sultan'a gammazladığında (verdiği zararın) tazmini konusunda da bütün diğer imamların görüşünü terkederek

İmâm Züfer'in görüşünü tercih etmişlerdir. Bunun gibi, beytümâlî muhafaza amacıyla hâkimin ücretini hasımlardan temin etmesi hususunda diğerlerinin görüşünü terkederek İmâm Züfer'in görüşünü tercih etmişlerdir. Yine aynı şekilde, vakf-ı derâhim konusunda da, bazı hususlarda dîn-i İslâm için pek çok menfaat bulunması ve dünyevî zaruretler nedeniyle İmâm Züfer'in görüşünü tercih etmişlerdir. Bu şekilde (bir görüşü) terk veya (onunla) amel etmek ancak şer' ile olur. Meşâyih'in terkettiği her bir görüş zayıf ve metrûkdur ve eimme-i selâsenin kavli de olsa günümüzde onunla amel olunmaz, zira onların görüşü yine kendi görüşleriyle terkedilmiştir. Bu meselenin şeriatın nasibi olanların anlayabileceği şeriat-ı mutahharanın inceliklerinden bir incelik olduğunu fehmet. Kâdi'l-kudâtın [Kâdi'l-kudât ile kastedilen kazaskerdir. Burada Rumeli kazaskeri Çivizâde kastedilmektedir.] naklettikleri ile bunun dışında adem-i cevâza delalet eden görüşlerin tamamı, ulemânın şeriatla terkettikleri ve yine şeriatla dayanarak hilâfıyla amel ettikleri görüşlerdir. Onların terketmeleri ya da amel etmeleri akvâdir ve bizim onlara tabi olmamız gerekir. (Para vakfı hususunda) bazı kitaplarında cevâzını tasrih etmişler; bazı yerlerde ise hakkında "bihi yüftâ", "ve aleyhi'l-fetvâ" denilmiştir; bir kişinin görüşü olsa bile hilâfından daha kuvvetlidir, velev ki eimme-i selâsenin görüşü olsun. Şeriat, kuvvet ve za'fda sayıya ve görüş sahibinin faziletine itibar edilmez, bilakis ehl-i zamanın haline en uygun ve en faydalı olana itibar edilir. Câmîu'l-muzmarât ve'l-müşkilât'ta denir ki: "Müfînin bir menfaat sağlayan veya bir isteği gerçekleştiren terk edilmiş görüşlerle fetva vermesi caiz değildir, çünkü bunun dünyada ve ahirette vereceği zarar çok daha etkili ve geneldir. Bilakis ulemânın kavillerini ve onların ihtiyâr ettiklerini tercih eder ve selevin yolunu takip eder." Yine aynı kitapta denilir ki: "Meşâyih'in ehl-i zamanın maslahatına uygun olarak imamlarımızdan birinin görüşünü esas almaları caizdir." Sözü bitti. Bu sözün kendi şahsî kanaati olduğunu zannederiz, halbuki bu Adem'den (A.S.) Muhammed'e (S.A.V.) kadar bütün peygamberlerin katındaki dinin aslıdır: "Dinde zorluk yoktur.", "Allah katında yegâne din İslamdır.", [Âl-i İmrân, 19] Dinde zorluğun olmaması bütün dinlere şâimdir. Allahu Teâlâ'nın şu sözü de böyledir: "Allah kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemmez." [Bakara, 286] Bu nedenle nâsîh ve mensûh vârid olmuştur. Bunların her biri kulların hali için kendi zamanlarında en güzel olandır ve nâsîh ile mensûhun hikmetini bilen kişinin derâhimin vakfını kabul etmesi gerekir. Kıyas veya ictihadla değil, doğrudan zevk-i şer'î ile biliriz ki Allah'ın şeriatla koyduğu esaslar zamanın gereklerine göre kulların halini kolaylaştırmak üzerinedir. Bazı şer'î hükümler zamanın değişmesiyle kolaylık ve zorluğa bağlı olarak değişir. İmamlık için ücret caiz olmadığı halde (sonradan) yine aynı delille caiz olmuştur. Bu hususta ehl-i zamanın haline daha uygun olduğu için bir müddet adem-i cevâzla amel olunmuşken sonra yine ehl-i zamanın haline uygun olarak hilâfıyla amel olunmuştur. Abdurrahman b. Ebi Leylâ'dan rivayet edildiğine göre kendisine iki fakih'in aynı meselede iki farklı fetva vermesi durumunda hangi fetvaya uyulacağı sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "İnsanların haline en muvafık olanı, ehl-i zamana en uygun ve güzel olanı." Sözü bitti. Biz de vakf-ı derâhim mevzuunda iki fakih müfîden birinin cevâza değerinin adem-i cevâza hükmettiği durumu sorduğumuzda dînî ve dünyevî işlerimizde zamanımız ahalisinin haline daha uygun olması ve ulemâ-i zaman ve selevin cumhurunun tercihi olması nedeniyle cevâza tâbî olduk. Çünkü bu Osmanlı ülkesinde kendisiyle ibadetlerin kemâle ulaştığı ve yokluğu halinde eksik kalacağı önemli bir meseledir. Adem-i cevâza delalet eden görüşlerin, günümüzde hilâfında teâmül-i nâs cârî olduğu için metrûk olduğunda şüphe yoktur. Ma'mûlün bihi metrûk ile iptâl etmek nâsihi mensûhla neshetmek gibidir. İhtilâf-ı edyân ihtilâf-ı zamandan kaynaklanır. (O dönemde) ehl-i zamanın haline daha uygun olduğu için vakf-ı nükûdun adem-i cevâzı ile amel edildi. (Bugün ise) zevk-i şer'î yoluyla (anlıyoruz ki) vakf-ı derâhimin sıhhati Ebû Hanîfe'nin mezhebine avdet eder, hatta dört mezhebe avdet eder, hatta belki de muhtelif dinlerin ahkâmına avdet eder. Vakf-ı nükûd sahih ve şer'îdir; zayıf ya da bâtil diyen kişinin men' edilmesi gerekir ve kendisiyle (bu mevzuada) konuşabilmemiz için bürhân getirmelidir. Vakf-ı nükûd konusu yed edinildikten ve insanlar onun üzerinden geçtikten sonra onun lüzûm, sıhhat, cevâz ya da adem-i cevâz gibi hallerini araştırmanın faydası yoktur. Bunu araştıran ve meşâyih'in terk ettiğini alan kişinin yaptığı muhakkık sufi fakihler katında havâtur-ı nefsânîyye gibidir. Şeytan bu şekilde Allah'ın ulemâdan olan salih kullarını şer'î suretle sapırtmak ister; birlikliklerini bozmak için aralarına düşmanlık ve buğz sokmak, bu yolla şeri'atlarını zelil etmek ister. Bundan Allah'a sığınırız."

Padişaha Mektûb-III

Padişaha hitaben yazılan ikinci mektupla benzerlik arzeden üçüncü bir metin daha vardır¹⁷ ki bunun başlangıcı bir önceki mektupla aynı iken Arapça olarak kaleme alınan kısım kısa kesilmiş ve önceki mektupta olmayan bazı bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla, metnin ayrı bir mektup olarak düşünülmesi daha uygun olacaktır.

Bu mektupta da önceki hususlara ilaveten, Bâli Efendi'nin elinde bizzat Çivizâde tarafından imzalanarak tasdik edilmiş vakfiyeler bulunduğu ve Çivizâde'ye bunları neden tasdik ettiği sorulduğunda "Ol zamanda vâkıf olmadım idi, şimdi fesadına vâkif oldum men' eyledim" diye cevap verdiği belirtilmektedir. Ayrıca, para vakıflarını yasaklamasından dolayı Çivizâde ile daha önce farklı konularda benzer görüşler ortaya koyarak karmaşaya yol açan ve bundan dolayı cezalandırılmış olan bazı kişiler arasındaki benzerliğe işaret edilmekte ve bu tavrın yanlışlığı vurgulanmaktadır. Çivizâde'nin bu meselede devrin ulemâsı ile arasındaki çekişmeden dolayı oç alma gayreti içinde olduğu belirtilerek buna meydan verilmemesi istenmektedir.

"(80b) Bu mektûb merhûm ve mağfûrun leh Şeyh Bâli Efendi kaddesellâhu Teâlâ sirrahu'l-azîz hazretlerinin mahmiye-i Kostantiniyye'de sabikâ kazasker olan merhûm ve mağfûrun leh Çivizâde Efendi hazretlerine irsâl eyledükleri mektûbunun sûretidir el-meşhûr bi Sofyevi Sarhoş¹⁸ Bâli Efendi.¹⁹

Devletlû padişahın rikâb-ı hümayunlarına bin dürlü duâ ve senâdan sonra arz olunan oldur ki (81a) vakf-ı derâhim mes'elesi için padişah hazretleri cânibinden Rumeli kazaskeri etrâf memâlike hüküm irsâl eyledi, min ba'd olunmasûn, sahîh değıldir deyû, semi'nâ ve eta'nâ, müftî'z-zamân ve ulu mollalar fetvâ gönderir câizdir amel olunsun deyû. Bu sebebden ulemânın ve sulehânın ve fukarânın ve sâhib-i hayrâtın ahvâli müşevveşdir ve hâturları perîşândır, ne tarafa gidesin bilmezler, cümle hayrettedirler ve avâmü'n-nâs bu bir bâtil ve harâm fi'ildir dimeğe sebep oldu, hâşâ ki öyle ola, Rumeli feth olalı amel olunur ulemâ ittifâkıyla ve padişahlar emriyle yüz yıla karîb târih bulunub amel olunagelmîş. Ba'zı kudâtin berâtında yazılmîş mevâzi-i ihtilâfâtan olan mesâilin akvâsıyla amel idesin, kavli-i za'ifle amel itmeyesin, illâ vakf-ı derâhim ile amel ide za'ifdir deyû terk itmeyesin demiş, hâşâ ki ümmet-i Muhammed'in ulemâsı arasında bir hatâ üç yüz yıl karâr eyleye, ümmet-i Muhammed'in

17 bk. Bâli Efendi, *Padişah'a Mektup*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3729, vr. 80b-82b.

18 Bâli Efendi sık sık kendisiyle aynı ismi taşıyan çağdaşlarıyla karıştırılmaktadır. Sarhoş Bâli Efendi'de (ö. 980/1573) bunlardan biridir. Mektubun isim benzerliğinden dolayı ona nisbet edilmesi de yanlıştır. Sarhoş Bâli Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Azamat, "Bâli Efendi, Sarhoş", *DA*, V, 20.

19 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3729, vr. 80b-85a'da kaydedilen mektubun başında Bâli Efendi tarafından Çivizâde'ye gönderildiği belirtilmiş olmakla beraber metnin baş tarafının (vr. 80b-82b) padişaha hitaben yazıldığı anlaşılmalıdır. Bâli Efendi "Oğlum padişah hazretleri" (vr. 81b) gibi hitab cümleleri kullanılmaktadır. Metnin devamında (vr. 82b-85a) ise Çivizâde'ye hitap edilmektedir ki, bu kısım da, Süleymaniye Ktp., Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi, nr. 188 vr. 43b-52b'de yer alan ve Çivizâde'ye gönderilen üç mektupla hemen hemen aynıdır.

dünyâsına ve âhiretine zararlı emr üç gün karâr eylemez. Tahkîk budur ki biz vakf-ı derâhimi hak bilürüz, bunu men' eylemeyi günâh-ı kebâyirden bilürüz, ilmimizin ve bu i'tikâdımızın hilâfî zâhir olursa bir delil-i akvâ ile rücû' ederiz.

Padişahım bunu men' eylemekten ikiden birinin hatâsı mukarrer olur ya ibtidâ-i tarihten bu âna gelince cümle ulemânın hatâsı lâzım gelür ya men' eyleyen kimesnenin hatâsı lâzım gelür, ammâ men' olunmayub halinde koyucak hiç kimesneye hatâ lâzım gelmez.

Padişahım bir hucdet getürelim, ânınla şüphe kat' olsun: Padişahımdan istifsâr idelim ne buyururlar ol cum'anın hakkında kim vakfına müstehak çıktı, şer'le sâbit oldu, mülkiyete hükm olundu veya vakfî zâyî' oldu, cum'a cihetsiz kaldı, ol sebepten hatîb ve müezzin ferağat eyledi, cum'a namâzı terk olundu. Bir kimesne malından otuz bin akçe ifrâz eyledi, cum'anın ihyâsı için ve emlâk taleb eyledi, bulunmadı. Padişah hazretleri ne buyururlar, ammâ İmâm Züfer kavliyle amel olunsun, ol akçe vakıf olsun, ol câmi' ihyâ olunsun mu yohsa İmâm A'zam kavliyle amel olunsun, ol akçe vakf olmasun mu? Câmi' kapansun, namâz kılınmasun, haraba müteveccih olunsun mu, cevâb virüb padişah hazretleri müsâb olalar. (81b) Bunun gibi ahvâlde memleket mübtelâdır, el'ân bir câmi' bu hâlde mevcûddur.²⁰

Padişahım Zübdetü'l-fetvâ adlı bir kitâbda vakıfta teâmülden murâd ashâb zamânında olan teâmüldür, bu zamânda olan teâmül değildir didi. Çivizâde, bu kelâmı delîl kıldı, vakf-ı derâhimi men' eyledi, hatâ eyledi. Bizim ahvâlimiz budur ki kitâbda vâkî' olan kelâm vakf-ı derâhimin lüzûmuna delîldir, men'ine delîl değildir. Bu kelâmdan maksûd şol vakıf ki mücerred teâmül-i nâs ile sâbit ola, kavli-i müctehid ile sâbit olmaya, ol vakıftır. Vakf-ı derâhim bundan hâricdir. Zîrâ vakf-ı derâhimin sübûtu müctehid iledir, lüzûmu vukûu teâmül-i nâs iledir. Bir cevâb dahî budur ki teslîm idelim. Çivizâde didüğü gibi vakf-ı derâhimi men' eylesün ammâ bizim murâdımıza bir hucdet-i akvâ olur, maksûdumuzu isbât olur; zîrâ men' eyledüğünden ne fâide men'i makbul olmadı, ol kitâb te'lif olalı dört yüz yıldır bu bize bir târih oldu. Dört yüz yıldan berû amel oluna, tâ bu zamâna gelince ulemâdan bir kimesne dahl ve men' eylemeye, şimdi ânı men' eylemek bâtıldır. Hususâ ki mâni' olan bir ferd ola, sâyir ulemâ cümleten hilâfına zâhib olalar.

Padişahım bizim hucdetimiz vücûddur, hayr-ı mahzdir, merhamettir. Mü'minlerin dünyasına ve âhiretine enfa' ve eyserdir ve cumhûr-ı ulemâyâ muvâfıktır. Çivizâde'nin hucdeti men'dir, ademdir, mü'minlere diyktir, 'usrdur, cumhûra muhâlefettir.

Padişahım mes'elenin aslın beyân idelim: ibtidâ amel olunmasına sebep budur ki ulemâ bir mes'elenin dîn-i İslâm'a fâidesine vâkıf oldular, amel olunmasına hükmettiler, re's-i mâlî habs ettiler. Muâmele itmekle akâr cinsinden kıldılar, İmâm A'zam mezhebine mülhak kıldılar. Min ba'd bu dünyâ yıkılmağa kâbil değildir. Ulemâdan her kim hedmine kasd eyleye münhedim olur.

20 Mektubun buraya kadar olan kısmı önceki mektupla aynıdır.

ثم نرجع لا [الى] تحقيق ما أورده المانع من الاقاويل التى يدل على عدم جواز وقف الدراهم
و اجمعوا على انه لا يجوز وقف الدراهم من غاية البيان.²¹

Oğlum padişah hazretleri gözlerin öpüp selâm duâdan sonra devâm-ı devlet duâsına müdâvim biline. Ba'dehû malûm-ı hazret ola kim, merhûm Sultân Bâyezid Hân devrinin evâyilinde Selanik'de Köle Şucâ' nâm bir kimesne hâdis oldu, da'vasını etti, Rasûl Aleyhisselâm (82a) zamânında ücretle ibâdet olmadı, sonra oldu câyiz değildir didi, nice kimesne tâbi' oldu. Şimdiki zamân imâmlarına uyıcak câiz değildir didi, cemâati ve cum'a namâzını terk ettiler. Şer' üzere imâm ve hatîb yoktur didiler, âbdestlerinde ve namâzlarında ve sâir ibâdetlerinde hadden(?) aşûru dikkat eyleyüb başka bir tarîk ihdâs eyleyüb cemâat-i müslimînden ayrıldılar. Kendülere Şucâiler deyû âd virdiler. Bu ahvâl şâyi' oldu cümlesin katl eylemeye emr-i şerîf geldi. Reisleri ölmüş bulundu; tevâbi'i perâkende oldular. Bundan sonra Hakîm İshâk zâhir oldu. Şimdi zamân ulemâsının namâz deyû kıldıkları namâz değildir; zîrâ şer'î değildir didi, risâleler yazdılar. Nice kimesneler tâbi' oldu, kendülere İshâkiler deyû âd verdiler. Âhir başına belâlar getürdiler ve tevâbi'ine hakâretler eylediler. Allahu Teâlâ 'ırâk eylesün, hikâyeti beyne'n-nâs meshûr ve ma'rûf oldu. Bundan sonra Çivizâde zâhir oldu, vakf-ı derâhim sahîh değildir ve ânı yemek harâmdir didi. İmâm Züfer kavli üzere vakf-ı derâhimle amel eyleyen ulemâyı techîl ve tahtie etti. Hünkâr hazretlerine ekâvîl-i met-rûke kuvvet ve rûchânet gösterdi, etrâf âleme hükümler gönderdi. Bi'l-fi'l vakf-ı derâhimle ma'mûr olan hayrâtı harâb eyledi, min ba'd ol bâbı men' eyledi. Bu maslahattan anlanan budur ki tâ kim beyne'l-halâyik meshûr olan bu zamândan müctehidîn zamânına değin Çivizâde gibi âlim ve fâzıl gelmemişdir, Cumhûr-ı ulemâ yanlışı yola gitmişlerdir, Çivizâde geldi ânların hatâsın bildi, hakkı izhâr eyledi. Hâşâ ve kellâ, ümmet-i Muhammed'in Aleyhisselâm ulemâsı ve sulehâsı muktedây-ı nâsıdır, ehl-i sünnet mezhebinde olalar ve harâm yiyeler ve harâma helâl diyeler, dâl ve mudil olalar. Nice yıllardır ki vakf-ı derâhimle amel olunur, müftülerin ve kâdîların imzâlarıyla, sahîh şer'î vakıfnâmelerle cümle ulemânın ittifâkıyla tâ bu zamâna gelince ulemâdan bir kimesne muhâlefet eylemedi, hattâ ba'zı vakıfnâmeler bulundu kendü imzâsıyla içinde vakf-ı derâhim mestûr olmuş. Fakîr suâl eyledim, cevâb gönderdi, ol zamânda vâkıf olmadım idi, şimdi fesâdına vâkıf oldum, men' eyledim didi. Vakf-ı derâhimle amel eylemekden ihtirâz eyledi, hususâ ki muhtelefün fihdir cumhûr-ı ulemâyâ (82b)

21 "Şimdi para vakfını men edenin vakf-ı derâhimin adem-i cevâzına delâlet ettiğine dâir ileri sürdüğü görüşlerin tahkikine dönelim. Ğâyetü'l-beyândan: 'Derâhimin vakfının câiz olmadığı hususunda icma ettiler.'" Arapça olarak kaleme alınan bu paragraf, önceki mektupta yer alan Arapça kısmın girişi ile aynı olmakla beraber mektubun bundan sonrası yine Türkçe olarak devam etmekte olup muhtevası da önceki mektuptan farklıdır. Buraya kadar kaydedilen metnin önceki mektubun tekrarı olduğu düşünülebilir. Bu durumda metnin bundan sonrasının ayrı bir mektup olması da ihtimal dahilindedir.

muhâlefet eylemek hatâdır; hususâ ki müttefekun aleyhdir. Bu fi'lin fesâdı güneşten ezhardır. Âl-i Osmân devrinde ma'lûm değildir, yokdur. Dîn-i İslâm'a zararlı emri-hâdis olduğu şöyle ma'lûm ola ki, bu zikir olan tâife-i şeytân idlâl eylemişdir, ulemâyı şer'i suretiyle idlâl eylemeye şeytân gâyet harisdir. Allah 'ırâğ eylesün, bu didüğüm tâife şer'i atın nizâmına halel ve zarar getürmüşlerdir. Bunun gibi tâifenin âsârını erbâb-ı devlete izâle vâcibdir bilürsüz. Çivizâde padişah hazretlerinin civâr-ı şeriflerinde bulundu, bu kadar fırsat buldu, ulemâ arzların sakınub kimesne kelimât eylemedi, henüz Hünkâr hazretlerinden icâzet olmasa kelimâta ikdam idemezler. Mesh ve top ve tüfenk mes'elesinde kîn bağlamış idi, ulemâdan ânınla öcün aldı. Padişah hazretlerine vâcibdir ki ulemâyâ tenbîh ideler, mahal görüle tâ ki hak zâhir ola. Dîn bâbidir ihtimâm vâcibdir, bin kişinin sözün koyub bir kişinin sözüne uymak olmaz.”

Görüldüğü gibi Bâli Efendi padişaha yazdığı mektuplarda Çivizâde'nin görüşünde hatalı olduğunu hem ilmi açıdan hem de yasağın pratik sonuçları açısından çeşitli deliller getirerek izah etmekte ve Çivizâde'nin daha önce mesh ve top, tüfek konularındaki görüşlerinden dolayı ulemâ tarafından reddedilmesinin öcünü bu yolla almak istediğini belirtmektedir. Bu noktada getirdiği teklifle, Bâli Efendi, konunun devrin önde gelen alimleri tarafından incelemeye tabi tutulmasını ve işin doğrusunun ortaya çıkarılmasını istemektedir.

Çivizâde'ye Yazılan Mektuplar

Bâli Efendi, Çivizâde'ye hitaben yazdığı mektuplarda para vakıflarının yasaklanmasını ağır bir üslûpla eleştirmekte ve buna sebep olan Çivizâde'nin görüşlerini tenkid ederek hatadan dönmesini istemektedir. Para vakfını yasaklayan kişi olarak kaydedilen ve o dönemde Rumeli kazaskerliği makamında bulunan Çivizâde'ye hitaben kaleme alınan farklı birkaç mektup metni bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi bölümünde 188 numarada kayıtlı mecmuada, padişaha hitaben kaleme alınmış olan mektubun devamında Çivizâde'ye hitap eden üç ayrı mektup metni bulunmaktadır. Bu mektupların bir benzeri tek bir mektup şeklinde ve yine padişaha hitaben yazılan mektubun devamında Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümünde 3729 numaralı mecmuada yer almaktadır. Çivizâde'ye gönderilen mektupların bu zikredilenlerin dışında da nüshaları mevcuttur. Mektuplar arasında müstensihthen kaynaklanan birtakım kelime farklılıklarının yanında bazı metin farklılıkları da mevcuttur. Mevcut metinler değerlendirildiğinde, aralarında bazı tedahüller bulunmakla birlikte, ortaya üç ayrı mektup metni çıkmaktadır. Bu makalede, elimizdeki nüshalardan Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi 188 numaralı mecmuada yer alan metinler esas alınmış, diğer nüshalardaki farklılıklara da gerekli yerlerde işaret edilmiştir.

Çivizâde'ye Mektûb-I

Çivizâde'ye hitap eden ilk mektubun²² üslûbu oldukça ağırdır. Bu mektuba günaha sebep olan konuda itaati terketmenin vacip olduğu, şerre (kötülüğe) sebep olan şeyin kendisinin de şer olduğu belirtilerek başlanmakta ve kastedilen masiyetin ne olduğu izah edilmektedir. Para vakıflarının yasaklanmasıyla mevcut olan hayrâtın harap olmaya yüz tuttuğu ve yapılan hizmetlerin kesintiye uğradığı, teşvik edilmesi istenen vakıflar hakkında nefret uyanmasına sebep olunduğu belirtilmektedir. Devamlı para vakıflarının eskiden beri uygulanageldiği, ulemanın ittifakı, sultanların emri ve teamül ile bu konudaki görüşün kuvvetinin sabit olduğu ifade edilerek o zamana kadar amel edilen bir şeyin batıl olduğunun yeni mi anlaşıldığı alaycı bir üslûpla sorgulanmaktadır. Bâli Efendi mektubun sonunda "mü'min kardeş" diye hitap ettiği Çivizâde'yi bid'at, dalâlet ve cehalet gibi oldukça ağır sıfatlarla itham etmektedir.

(43a) "صورة المكتوب الذى ارسل الى من منع وقف النقود"

بسم الله الرحمن الرحيم "ولا تسبوا الذين يدعون من دون الله فيسبوا الله عدواً بغير علم" (سورة الانعام؛ الآية ١٠٨) قال القاضي وقيل كان المسلمون يسبونونها فنهوا لئلا يكون سبهم سباً لسب الله قال ذلك الفاضل وفيه دليل على ان الطاعة اذا ادت الى معصية راححة وجب تركها فان ما يؤدى الى الشر شر (43b) كذا قال الكشاف ينقلب الطاعة معصية.²³

Bundan ulu ma'siyet ne ola ve bundan ulu²⁴ ma'siyet ne ola? Mevcûd olan hayrât-ı ma'mûre harâbe müteveccih ola²⁵ ve min ba'd münkâtı' ola ve kızılıbaş fi'lini müeddî ola ve evkâfa ba'zı kütüb-i meşhûrede²⁶ terğîb vacîbidir²⁷ denilmiştir, tenfire sebep ola.

22 Mektubun elimizde iki nüshası mevcuttur. Burada, Süleymaniye Ktp., Şeyhülislam Esad Efendi Medrese-si, nr. 188, vr. 43a-44b'de yer alan nüshanın (A nüshası) metni esas alınmıştır. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3729, vr. 82b-83a'da yer alan diğer nüshanın (B nüshası) metni de birkaç önemsiz fark dışında hemen hemen aynıdır. Gerekli durumlarda bu nüshaya da dipnotta atıf yapılmaktadır.

23 "Vakf-ı nükûdu men' edene gönderilen mektûbun sûreti. Bismillahirrahmânirrahîm. "Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek taşkınlıkla Allah'a söverler." [En'âm, 108] Kâdî der ki: "Bir görüşe göre, Müslümanlar putlara sövmekteydiler, ancak sövmelerinin Allah'a sövülmesine sebep olmaması için bundan nehyedildiler." Bu fâzil kişi (Kâdî) der ki: "Bunda, daha güçlü bir günaha (ma'siyete) sevkeden tâatin terkinin vacip olduğuna delil vardır. Çünkü şerre sevkeden şey de şerdir." Aynı şekilde Keşşâf da: "Tâat ma'siyete kalbolunur" der." B nüshasında mektubun başından buraya kadar olan kısım yer almaktadır. Mektubun başında "Çivizâde edillesi budur ki zikir olunur" denildikten sonra şu ifadelerle devam edilmektedir:

"قال صاحب الكشاف ينقلب الطاعة معصية"

24 B'de, "dîn-i İslâm'a" ilavesi vardır.

25 B'de "harâb ola".

26 B'de "şer'iyyede".

27 B'de "lâzımdır".

قال في الخلاصة ومثل هذا كثيرة في الرى وناحية دماوند.²⁸

Bu memleketler İmâm Fahrü Râzî şehirleridir, ulemâ ma'denidir. Ol zamânda anda olan ulemâ kim²⁹ vakf-ı nükûd ile amel etmişlerdir.³⁰ Şimdiki zamân ulemâsı anların huzûrunda diz çöküb okumağa müstehak olurlarsa eyidür. Vakf-ı nükûdun sübûtu kavî-i müctehidle ola ve kuvveti ulemânın ittifâkıyla ola ve selâtinin emri ile ola ve teâmül-i nâs ile sâbit ola. Ya müctehid³¹ zamânından ya anâ karîb zamandan ba'zı memâlikde (44a) bu zamâna gelince ma'mûlün bih ola ve bu zamânda butlânı zâhir ola. Ol³² tâyife³³ cümle ömürlerin cehâlette geçürüb dalâlet üzre³⁴ hatm ola, âhirette azâba istihkâkla nakl ideler. Bundan a'zam musîbet³⁵ nice ola ve kütüb-i fikhiyyede ma'mûlün bih olan mesâyil ki ictihâdî ola. Kuvvette vakf-ı nükûd mes'ele-si kadardır, dahî ziyâde değildir. Mezkûr mes'elenin hilâfı mukarrer ola;³⁶ hiç anlarda yakîn kalur mu? Bundan özge musîbet ve³⁷ ma'siyet ne ola?³⁸ Talebe tâyifesi hücrelere münhasır ola, zevâyid hafz ola, bundan özge musibet ne ola?³⁹ İslâm'ın ırkın kesmeğe müeddî ola⁴⁰ ve dahî topdan ve tüfekden ölenler şehid olmaz denile, gazâdan terğibe ve tenfire müeddî ola. Bundan özge musibet ne ola? Gazâyâ terğib şer'an vâcibdir ve ol kitâb ki (44b) tahkîran ihrâk ola. Yirmi yedi enbiyânın âdları ve ânların hakkında nâzil âyetle ve Hak Teâlâ'nın zâtında ve sıfâtında vârid olan âyet bile ihrâk ola bundan özge ma'siyete müeddî ne ola?

Mü'min kardâş!⁴¹ Şöyle malûm olsun kim sen bildüğün fûnunu⁴² senden dahi⁴³ ben bilürüm ve nice fûn⁴⁴ bilürüm ki sen anları⁴⁵ bilmezsin. Elhamdülillahi teâlâ

28 "Hülâsâ'da denilmiştir ki: 'Bunun örnekleri Rey ve Dümâvend nahiyesinde çoktur.'" Dümâvend, Rey şehri yakınlarında bir dağdır. bk. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemû'l-büldân*, Dâru l-hyâi't-türâ-si'l-Arabî, Beyrut 1957, II, 462. B'de bu metin şöyledir: "Hülâsâ da der ki: Bunun gibisi çoktur".

29 Bu kelime B'de yoktur.

30 B'de "eylemişlerdir".

31 B'de "veya müctehid" ilavesi vardır.

32 bu kelime B'de yoktur.

33 B'de "tâife-i şerife".

34 B'de "cehâlet ve dalâlet üzre".

35 B'de "ma'siyet".

36 B'de "olsa gerekdir".

37 B'de "musibet ve" ifadesi yoktur.

38 B'de "ki" ilavesi vardır.

39 B'de "talebe tâyifesi hücrelere münhasır ola zevâyid hafz ola bundan özge musibet ne ola" cümlesi yoktur.

40 B'de paragrafın bundan sonrası şöyledir: "Hayrâta hod terğib vâcibdir. Ol kitâb ki tahkîr ihrâk yirmi yedi bin enbiyânın ve Hak celle ve alânın zât ve sıfâtından vârid olan âyet ihrâk ola. Bundan özge ma'siyet ne ola ve vakf-ı derâhimin eğer geçmiş bâtil ise bâtili niçün ibkâ eylersin ya sahîh ise ya geleceği men' eylersin."

41 B'de "karindâş".

42 Bu kelime B'de yoktur.

43 B'de "ziyâde" ilavesi var.

44 B'de "dahî" ilavesi var.

45 B'de "ânı".

Hak celle ve alâ⁴⁶ hidâyet eyledi, şerî'atın usûlün müyesser eyledi ve⁴⁷ ânınla hakkı bâtıldan fark eylemeye temyîz⁴⁸ ve teşhîs verdi ve hakkı izhâr eylemeye⁴⁹ emr eyledi. Ne senden korkum vardır ve ne gayriden. Allah'tan gayri kimesneden korkum yoktur. Senin⁵⁰ mezkûr olan ef'âlin şer'a muhâlifdir bid'atdir, dalâletdir cehâletdir.⁵¹

Çivizâde'ye Mektûb-II

Üslûbu ilki kadar sert olmayan ikinci mektupta⁵² bütün delillerin incelendiği ve para vakıflarının serbest bırakılmasının yasağa tercih edilmesi gerektiği, bu konudaki deliller zayıf olsa bile kazaskerlik, kadılık görevleri ile bunların aldıkları maaşların da zayıf görüşlere dayandığı ve para vakıflarının da bu neviden olduğu ifade edilmektedir. Bâli Efendi her görüşün kendi zamanı ile ilgili olduğunu belirterek Çivizâde'yi zamanın akışına tabi olmaya ve fitne çıkarmaktan uzak durmaya davet etmektedir. Mektubun devamında para vakıflarını yasaklamayı gerektirecek bir durum bulunmadığı, bu meselenin kendi haline bırakılması ve nasıl geldi ise öyle gitmesinin doğru olacağı söylenmektedir. Para vakıflarının ümmet-i Muhammed'in hem dünyasının hem de ahiretinin imarına sebep olduğu, bunu yasaklayarak zorluğa ve sıkıntıya yol açılacağı belirtilmektedir. Daha sonra Rumeli'de imâret ve medreselerin bir kısmının cami ve mescidlerin ise çoğunun vakfının nukûd olduğu, şayet yasak devam edecek olursa hepsinin harabe haline geleceği ve bundan sonra tekrar imarının da bir hayli zor olacağı, suları evkaf-ı nukûd vasıtasıyla temin edilen şehir ve kasabaların susuz kalacağı tesbiti yapılmakta ve bundan sonra yapılacak hayırların da engellenmiş olacağı belirtilmektedir. Bu suretle, halkın dini duygularının zaten zayıf olduğu yerlerde dinî hayatın tamamen sona ereceği de belirtilerek acilen bu konuda gerekenin yapılması istenmektedir.

46 "celle ve alâ" B'de yoktur.

47 "ve" kelimesi B'de yoktur.

48 B'de "mümeyyiz".

49 B'de "hak eylemeye".

50 B'de "bu" ilavesi vardır.

51 B'de "cehâletdir, dalâletdir".

52 Bu mektubun elimizde üç nüshası mevcuttur. Metinde Süleymaniye Ktp., Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, nr. 188, vr. 45a-50a'da yer alan nüsha (A nüshası) esas alınmıştır. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3729, vr. 83a-84b'de yer alan nüsha (B nüshası) ile yine Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 621, vr. 65b-67a'da yer alan nüshadaki (C nüshası) farklılıklara dipnotta işaret edilmektedir. Çivizâde'ye hitaben kaleme alınan bu ikinci mektubun bir başka yazma nüsha esas alınarak daha önce de yayınlandığı anlaşılmaktadır. bk. Osman Keskiöğlu, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu", *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), ss. 81-94. Keskiöğlu'nun yayınladığı mektubun daha önce de Varna'da neşredilen Muallimler Dergisi'nin 1/2 (Kanun Sani, 1924), s. 57-61'de yayımlandığı kaydedilmektedir. bk. a.g.m., s. 92. Ayrıca bk. Osman Keskiöğlu, *Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985, s. 54. Zikredilen mektup ile yine *Strât-ı Müstakim*, 11/31 (11 Temmuz 1324), s. 79-80'de yayımlanan mektup aynıdır. Verilen bilgilerden her ikisinin de kaynağının Sofya Milli Kütüphanesi'nde bulunan bir yazma eser olduğu anlaşılmaktadır. Ali Ferruh Bey'in (ö. 1907) Sofya'da Türk Komiseri iken Varna'da öğretmen olan Osman Nuri'ye (Peremeci) Sofya Milli Kütüphanesi'nde bulunan şarkıyyat eserlerini tasnif ettirdiği ve mektubun da bu tasnif sırasında bulunduğu kaydedilmektedir.

Mektubun devamında para vakıfları konusunda mezhep imamlarından nakledilen görüşler değerlendirilerek Çivizâde'nin bu konuda muhalefetinden başka bir şeyi olmadığı ve ulemaya aykırı hareket ettiği ifade edilmektedir. Bâli Efendi hatadan dönmenin faziletinden bahsederek bu konuda örnekler vermekte ve Çivizâde'yi hatasından dönmeye, yıktığını yapmaya davet etmektedir.

هذا صورة المکتوب الآخر⁵³ (45a)"

Mü'min kardâş,⁵⁴ cümle edilleye nazar olundu, münâfât yoktur, tevfiğ âsândır.⁵⁵ Teslim idelim ki münâfât olsun, adem-i cevâzından cevâzı akvâdır. Bu mes'elenin cevâzında geçmişte ve hâzırda⁵⁶ sizden gayri ulemâdan bir âhad⁵⁷ muhâlefet itmediği akvâ idüğüne delâlet eyler.⁵⁸ Elinizde olan temessükleri cümle bilürler, ekserî senden a'lem ve⁵⁹ etkâdir, amel etmediler.⁶⁰ Bu delîl yetmez mi? Müsellem ki za'if olmuş, akvâ dururken kavî-i za'ife amel eylemek⁶¹ câyiz değildir, dîrsin.⁶² Size kim cebri⁶³ eyledi, kazasker oldunuz⁶⁴ ve mülâzımına ne deyü⁶⁵ kâdîlik virürsüz? Bu mes'ele⁶⁶ akvâ-yı⁶⁷ akvâlden kangî kaville amel eyledünüz ve kazaskerlikten olan avâid akvâ-yı akvâlden kangî kavilledir ve tâlib olanlara kâdîlik (45b) virmek akvâ-yı akvâlden kangî kavilledir ve ânların mahsûlâtı akvây-ı akvâlden kangî kavilledir?⁶⁸ Bu cümleyi men' eylese bir kimse ihdâs eyler.⁶⁹ Vakf-ı derâhim bu cümleden dahî mi⁷⁰ za'if oldu? Eğer dîrsen kazaskerlik⁷¹ fi zamâninâ üzerime lâzımdır, bu mes'ele-i za'ife birle⁷² fi zamâninâ amel etmek lâzımdır. Eğer dîrsen tâlibine⁷³ kâdîlik

53 "Başka bir mektup sureti". Bu başlık B ve C nüshalarında yoktur. C nüshasında mektubun başında şöyle bir takdim yazısı bulunmaktadır: "Merhûm ve mağfûr Molla Çivizâde Efendi Hazretleri Kazasker iken vakf-ı nükûd câiz değildir deyü hüküm idüb Sofyalı Bâli Efendi niçün câiz değildir, câizdir, deyüb gönderdiği mektûbun sûretidir ki zikr olunur."

54 "kardâş" kelimesi B nüshasında "karındâş" şeklindedir. C'de ise mektuba "Ba'de's-selâm ey mü'min kardâş" ifadeleriyle başlanmaktadır.

55 B'de "şândır".

56 B'de "geçmiş ve hâzır".

57 B'de "kişi".

58 B ve C'de "ider".

59 "ve" kelimesi B'de yoktur.

60 B ve C'de "sana" ilavesi vardır.

61 B'de "etmek".

62 B'de "dîrsenüz".

63 B'de "haber".

64 B'de "olduğun".

65 B'de "deyüb de".

66 C'de "mes'elede".

67 Bu kelime B'de yoktur.

68 C'de "ve ânların mahsûlâtı akvây-ı akvâlden kangî kavilledir" cümlesi yoktur.

69 Bu cümle B'de "bu cümle bir kimesne-i men' eylese bid'at ihdâs eyler?" C'de ise "bu cümleyi bir kimesne bid'at ihdâs eyler" şeklindedir.

70 C'de "cümleden mi dahî".

71 C'de "kazasker olmak".

72 "birle" kelimesi C'de yoktur.

73 "talibine" kelimesi C'de yoktur.

virme ve kazasker olmak ve⁷⁴ bu mahsûlâtı ahz itmekte⁷⁵ teâmül-i nâs cârî olmuşdur, akvâl-i müctehidle men' olunmaz, vakf-ı nükûdda teâmül-i nâs cârî olmuşdur, akvâl-i müctehidle⁷⁶ men' olunmaz. Vakf-ı nükûdda⁷⁷ cemî'-i ahvâliniz fetvâ ve akvâ üzerine⁷⁸ oldu hemân za'f ve nükûda mı münhasır oldu ki men' idersin?⁷⁹

Mü'min kardâş, hâşâ ki⁸⁰ bu izhâr-ı hak ola,⁸¹ a'râz-ı nefsânîyyedendir, nisbet ve⁸² ta'assubdur. (46a) Üç yüz yıla karîb amel olagelmiştir,⁸³ müctehid kavli eğer zaîf dahî⁸⁴ olursa men' eylemek şer'î değildir bid'attir. Eğer şer'an men' eylemek câyiz olursa bir yıldan⁸⁵ kazasker olanın şer'an azli vâcib olur. Min ba'd amel olmasûn deyû men' eyledin, kendü sözünle nefsinî⁸⁶ azl eyledin ve mülzem⁸⁷ oldun. Akvâl-i za'ife-den bir kavl yoktur, illâ vaktinde amel olsa⁸⁸ gerekdir, hattâ eimme-i müctehidîn ba'zı ahkâmı men' etmişler,⁸⁹ muktezây-ı zamâna⁹⁰ amel olunur. Eimme-i⁹¹ müctehidîn ba'zı⁹² mesâyil-i şer'îyyede zamâna ve mekâna i'tibâr etmişlerdir.⁹³ İstidâre-i zamâna tâbi' olmak lâzımdır, ba'zı ahkâmda şer'atın ba'zı ahvâli muktezây-ı zamâna tâbi'dir. Ayık git, yürür âlemi karışdırma,⁹⁴ ıztrâb virme fitneye bâis olma, eğer vakf-ı nükûdun men'ine⁹⁵ şer'an⁹⁶ bir delil bulmak istersen (46b) müyesser değildir, bulamazsın. Emek harc eyleme,⁹⁷ elinde olan temessükler ânın dâyiresine uğramaz, ânınla memnû' olmak ihtimâli yoktur. Riâyeti müsâvât⁹⁸ olan şey müsâvîsi ile bâtil

74 "ve" kelimesi C'de yoktur.

75 C'de "ahz etmek".

76 C'de "ve Zübdetü'l-fetvâ kelâmıyla" ilavesi vardır.

77 "vakf-ı nükûdda" ifadesi C'de yoktur.

78 C'de "takvâ ve akvâ üze".

79 Son cümleler B'de şu şekilde yer almaktadır: "eğer kazasker olmak üzerime fi zamâninâ lâzımdır, bu mes'eleden zaif birle amel eylemek lâzımdır. Eğer derisen tâlibine kâdîlık virmek ve bu mahsûlâtı ahz etmek teâmül-ü nâs cârî olmuşdur, akvâl-i müctehidle ve Zübdetü'l-fetvâ kelâmıyla men' olunmaz, cemî'i ahvâliniz takvâ ve akvâ oldu hemân zaif vakf-ı nükûda mı münhasır oldu, men' idersin" C'de son kelime "idersin" şeklindedir.

80 "ki" kelimesi B'de yoktur.

81 B'de "belki" ilavesi vardır.

82 "nisbet ve" kelimeleri B'de yoktur.

83 B ve C'de "olagelmiş".

84 B'de "dahî zaif" şeklindedir.

85 B'de "ziyâde" ilavesi vardır.

86 B'de "kendini".

87 B'de "mâni".

88 B'de "olunsa".

89 C'de "etmişlerdir".

90 C'de "muktezây-ı zamânıyla".

91 Bu kelime C'de yoktur.

92 Bu kelime C'de yoktur.

93 B'de "etmişler".

94 B'de "edebinle yürü âlemi karışdırma"; C'de "eyü gideyor âlemi karışdırma."

95 B'de "za'fına".

96 Bu kelime B'de yoktur.

97 Son kelimeler B'de şu şekildedir: "istersen sen, bulunmaz emeğin harc itme".

98 "olmak ihtimâli yoktur riâyeti" kelimeleri B'de yoktur. "riâyeti" kelimesinin yerinde "gâyet" kelimesi vardır. C'de de "riâyeti" kelimesinin yerinde "gâyet" kelimesi vardır.

olmaz. Bu mes'eleyi hâline ko, men' eyleme. Nice geldi ise eyle gitsün, azîz ve kuvvetlü mes'eledir, ümmet-i Muhammed'in dünyasının ve âhiretinin⁹⁹ ma'mûr olmasına sebebidir. Erkân-ı İslâm'ın rûkn-i a'zamından birisin kat' eyleme, harac ve mudâyaka¹⁰⁰ ve¹⁰¹ bid'at ve dalâlet¹⁰² ihdâs eyleme, kendini akvâl-i za'ife ile amel itmekten¹⁰³ men' eyleme,¹⁰⁴ andan gayrileri men' eyle.¹⁰⁵

Mü'min kardâş, akvâl-i zaife ile amel itmekte vakf-ı derâhimle amel idenlerle berâbersin. Âhirette ânlar¹⁰⁶ ne lâzım gelürse sana dahî¹⁰⁷ ol lâzım gelür. Hemân muhâlefetinle sen kalursun, ulemâ zümresinden âyru düşüb ya kiminle haşr olursun.

Mü'min kardâş, Rumeli'nin (47a) ba'zı imâretleri ve ba'zı medârisi ve ekser mesâcidi ve câmi'i¹⁰⁸ evkâf-ı nüküddur. Cümle ât âhûru olmak mukarrer oldu¹⁰⁹ ve min ba'd ma'mûr olmak müyesser olmaz ve şehirlerin¹¹⁰ ve kasabâtın¹¹¹ suları evkâf-ı nüküddur, kurumak mukarrer oldu ve min ba'd yeniden imâret ve mesâcid ve medâris ve dahî bunların emsâli hayrâtan, ne kim vâr olursa gâyet âz vâki' olur.¹¹² Ve dahî nice yerler¹¹³ ola ki halkı ne dîn ve ne İslâm ömürleri behâyim gibi gele geçe.¹¹⁴ Vakf-ı nüküdü men' etmekten hâsıl budur, bilmiş olasız. Eğer ne gerekse olsun hemân bu mes'elenin âlemden¹¹⁵ vücûdu götürülsün dersen ânı sen bilirsün.

Mü'min kardâş, kudâtın kitâblarında¹¹⁶ ta'yîn olunandan ziyâde nikâhdan ve huccetten¹¹⁷ ve gayrilerden aldıkları akçe¹¹⁸ harâmdir diseler, küfür korhusu vardır, zîrâ teâmül-i nâs (47b) câri olmuşdur. Teâmül-i nâs icmâ'¹¹⁹ mertebesindedir, sünnetle¹²⁰ sâbit olmuşdur. Huccet-i kâtı'adır. Vakf-ı nüküd¹²¹ sıhhatine İmâm Ebû¹²²

99 B'de "dünyâ ve âhiretin".

100 B'de "çekme" ilavesi vardır.

101 C'de "ve" yoktur.

102 "ve dalâlet" kelimeleri B'de yoktur.

103 B ve C'de "eylemekden".

104 C'de "ile".

105 B'de "eyleye". C'de son kısım şöyledir: "andan gayriler men' olmaz."

106 B'de "ânda".

107 B'de "gelür sana da", C'de "gelürse sana da".

108 B ve C'de "câmi'leri".

109 Son kısım C'de şöyledir: "cümlelere nüfûzu olmak mukarrerdir."

110 C'de "şehirlerinin".

111 "ve kasabâtın" kelimeleri B'de yoktur.

112 Son kelimeler B'de şu şekildedir: "ne kim olursa âz vâki' olur." Aynı yer C'de de şu şekildedir: "ne kim vâr az vâki' olur."

113 B'de "yıllar".

114 Bu son cümle B'de şu şekildedir: "halkın dîn-i İslâm'ın ömürleri behâyim gibi gele ve geçe." Aynı yer C'de de şöyledir: "halkı nedim ide ve ehl-i İslâm ömürleri behâyim gibi gele geçe."

115 Bu kelime B'de yoktur.

116 B'de "kitâblarda".

117 B'de "hucceden".

118 Bu kelime B'de yoktur.

119 B'de "icmâ-i nâs".

120 B'de "sünnet birle".

121 B ve C'de "nüküdü".

122 "Ebû" kelimesi C'de yoktur.

Yûsuf'dan ve İmâm Muhammed'den ve İmâm Züfer'den sarîhan¹²³ nakil vârid oldu¹²⁴ ve fukahâdan fetvâ kitâblarında "ve bihî yüftâ" denildi ve teâmül-i nâs câri oldu. Bir kimesne¹²⁵ bu mes'eleye bâtil ve harâmdır dise¹²⁶ ne fikr idersin, ol kimesne hiç ola mı sağlıkla kurtula? Ânın hakkında evlâ budur ki tevbe ve istiğfâr eyleye, belki ahvâlin yenileye.¹²⁷ Ve kudâta lâzım¹²⁸ olan budur ki olagelmışten ziyâde almaya-lar¹²⁹ ve fukarâyı malından ötürü tazyik etmeyeler, sû' ile ve deyne müeddî olmaya-lar mekrûhdur ve teaddî ve tezallüme râci'dir,¹³⁰ sû-i ameldir, yevm-i cezâda suâl ihtimâli vardır.¹³¹ İhtirâz mahallidir; fukarânın mesâlihînin rızâen lillâh görmek (48a) üzerlerine vâcibdir. Saâdetlerine mebnîdir,¹³² Hakk'ın ğufrânına istihkâktır.

Mü'min kardâş, müftîler bir taraftan etrâf¹³³ âleme fetvâlar gönderirler, sahîhdır, akvâdir deyû. Siz¹³⁴ bir taraftan hükümler gönderirsiniz¹³⁵ amel itmen deyû. Bu¹³⁶ nice hidâyettir ve nice islâhdır? Dîn-i İslâm'ın inkırâzına sebep olmaktan gayri bir şey-i sahîh-i¹³⁷ müfid değildir. Bunun gibi sıfat¹³⁸ mü'mine lâyık değildir, husûsan ehl-i ilm ola. Alâniyen¹³⁹ söylersin, Züfer'in bu kavli şer'î değildir deyû.¹⁴⁰ Züfer müctehid fi'l-mezhebdir,¹⁴¹ ba'zı akvâli müftâ bihdır; husûmete vekil kabza vekildir,¹⁴² e'imme-i selâse katında, İmâm Züfer katında câyiz değildir.¹⁴³ Fî zemâninâ kudât âninla amel

123 "sarîhan" kelimesi C'de yoktur.

124 Bu cümle B'de şu şekildedir: "vakf-ı nükûdun sıhhatine âni İmâm Yûsuf'dan ve İmâm Muhammed'den delâlet ve İmâm Züfer'den rahimehümüllahu teâla sarîhan nakil vârid oldu."

125 C'de "kimse".

126 B'de "mes'eleyi harâm ve bâtil dise".

127 C'de "istiğfâr ile yenileye".

128 C'de "lâyık".

129 B'de "almaya".

130 Son kısım B'de şu şekildedir: "ve fukarâyı maldan ötürü tazyik eylemeyeler, sû-i hâle ve deyne müteallik müeddî olmaya, mekrûhdur ta'zire ve zulme râci'dir". Aynı yer C'de de şöyledir: "ve fukarâyı maldan ötürü tazyik eylemeyeler, suâle ve deyne müeddî olmaya, mekrûh ve teaddiye tezallüme râci'dir".

131 C'de "sû-i amel yevm-i cezâda suâl ihtimâli var."

132 B ve C'de "sebebdir".

133 "etrâf-ı" kelimesi C'de yoktur.

134 B ve C'de "sen".

135 B ve C'de "gönderirsin".

136 "bu" kelimesi B ve C'de yoktur.

137 Bu kelime B'de yoktur.

138 C'de "fiil".

139 B'de "olana alâniyeten" C'de "ola alâniyeten".

140 B'de "dirsin".

141 B'de sayfa kenarında ayrıca "müctehid fi'l-mes'eledir" kaydı bulunmaktadır.

142 B'de "vekil olan kabza vekil olur"; C'de "vekil olan kabza vekil olmaz mı?"

143 C'de "câizdir". *Sırat-ı Müstakîm*'de yayınlanan nüshada bu kısım "Husûmete vekil olan kabza vekil olmaz ... Eimme-i selâse katında, İmâm Züfer katında câizdir" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak, yayını esasında bunun doğru olmadığı farkedilerek dipnotta: "İşbu ibarenin aslına temâmiyle muvâfakatı cây-i tereddüddür. Bir iki kelime eksik olmak ihtimâli vardır, zirâ husûmete vekâletinin kabza vekâleti istilzâm etmeyeceği İmâm Züfer hazretlerinin kavlidir. Nitekim siyâk ve sibâk ifade dahi bunu gösteriyor, eimme-i selâsemiz (İmâm A'zam, İmâm Ebû Yusuf, İmâm Muhammed) hazerâtunca husûmete

ederler.¹⁴⁴ Gâyeti bu ki¹⁴⁵ hatâ eylemiş ola, müctehidin hatâsı dahî şer'îdir, ehl-i ilme lâıyk mıdır, şer'î değildir demek?¹⁴⁶ (48b) Gayri kimesne dise küfrüne hükm iderdiniz, bu husûsda Müftî'ye ve Muhyiddin Çelebi'ye¹⁴⁷ ârkûri komağa yol yokdur. Ânların ellerinde¹⁴⁸ temessüklerinden gayri bu mes'ele ma'mûlün bih olalıdan¹⁴⁹ berû cümle ulemâ hucdet-i nâtkadır. Senin muhâlefetinden¹⁵⁰ gayri nesnen yokdur. Senin¹⁵¹ aklın ve ilmin ve İslâm'ın bu cümle ulemânın aklına ve ilmîne ve İslâm'ına¹⁵² beraber mi olsa gerek,¹⁵³ yâ ziyâde mi olsa gerek?¹⁵⁴ Ânların¹⁵⁵ cümle hatâ üzerine ömürleri hatm ola, sen üzerine olasın,¹⁵⁶ ne fikr idersin?¹⁵⁷ Hâs ve âm¹⁵⁸ zevi'l-ukûlden olan hiç câyiz görür kimse vâr mıdır? Şer'an sana hükmünü îade eylemek vâcibdir. Cehil özür olan yerlerde insandan hatâ gelmek hatâ değildir.¹⁵⁹ Hatâ oldur ki hatâsın bile rücu' itmeye. Kemâlpaşaoğlu¹⁶⁰ üç fetvâsından rücu' itdügün¹⁶¹ fakir bilürüm. İmâm Fahrüddin Râzî¹⁶² (49a) nice yıllar bir mes'eleda yakını vâr idi, hilâfi zâhir oldu, nice günler ağladı, nice olur benim hâlim, eğer cümle bildügüm¹⁶³ bunun gibi hilâf vâki' olursa didi.

Mü'min kardâş, mü'minler ve ehl-i ilimler ve kâmiller buncileyin olur, hatâların i'tirâf ederler, Hak katında mecbûr(?) ve mukarreb olurlar.¹⁶⁴

vekîl olanın kabza salâhiyeti kabul olunmuştur. Diğer eimme-i selâse yani İmâm Malik ve Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel hazerâtı da İmâm Züfer gibi ictihâd buyurmuşlardır. Binâberin bu vecihle aslı-ı vesîkadan tedkikini Mustafa Sabri Efendi hazretlerinin lütuflarından bekleriz. Hilâl Matbaası, Ebû'l-Ulâ." şeklinde duruma işaret edilmiştir. bk. *Sırat-ı Müstakim*, II/31 (11 Temmuz 1324), s. 80.

144 C'de "fi zemâninâ amel eylerler."

145 B'de bu arada okunamayan bir kelime mevcuttur.

146 B ve C'de "bir" ilavesi vardır.

147 Müftî ile Ebüssüüd Efendi, Muhyiddin Çelebi ile de Fenarizâde Muhyiddin Efendi (Mehmed el-Fenâfi) kastedilmektedir.

148 C'de "olan" ilavesi vardır.

149 C'de "olandan".

150 C'de "muhalefetden".

151 Bu kelime B'de yoktur.

152 C'de "aklına, ilmîne, İslâm'ına".

153 B'de "gerekdir".

154 B ve C'de "gerekdir".

155 B'de "ânlar".

156 B'de "Cümle hatâ üzre olalar sen isâbet üzre mi olasın?"; C'de "cümle hatâ üzre ömürleri hatm ola, sen isâbet üzerine olasın."

157 "ne fikr idersin." cümlesi C'de yoktur.

158 C'de "âm ve hâs".

159 "Cehil özür olan yerlerde insandan hatâ gelmek hatâ değildir." cümlesi B'de yoktur.

160 B'de "Paşazâde"; C'de "rahmetullahi aleyh" ilavesi vardır.

161 B ve C'de "etdi".

162 B'de "Fahr-u Râzî"; C'de "Fahru'r-Râzî" şeklinde ve "rahmetullahi aleyh" ilavesiyle.

163 "eğer cümle bildügüm" kelimeleri B'de yoktur.

164 Bu cümle B'de şu şekildedir: "Mü'min karındâş, mü'min ve ehl-i ilm ve kâmiller buncileyin olur, hatâsına i'tirâf ederler. Hak katında mahbûb ve mukarreb olurlar." C'de ise şöyledir: "Mü'min kardâş, mü'minler ve ehl-i ilimler ve kâmiller bu kelimâtada âciz olurlar, hatâlarına i'tirâf iderler, Hak katında mahbûb ve mukarreb olurlar."

Mü'min kardâş, Hak Teâlâ hazretine yüz aklıyla¹⁶⁵ vârmak murâdın ise,¹⁶⁶ nice yıkıdın, yine¹⁶⁷ eylece¹⁶⁸ yap. Zâhir-i rivâyet-i kütüb¹⁶⁹ ile amel eyledün, vakf-ı nükûdu men' eyledin. Akvâdan za'ife udül eyledin, her neden kaçtın anâ satâştın. Cumhûr-ı ulemâdan hatâ merfû'dur, fi eyyi asrin¹⁷⁰ kân tasdik etmek vâcibdir. Hakikatü'ş-şer' sâni evveli musaddik¹⁷¹ üzerine muntazam olmuştur. Cumhûr-ı ulemâyı¹⁷² tekzib eylemek kizbdır. Hatm-i kelâm budur ki, vakf-ı nükûdda¹⁷³ teârûf-i (49b) nâsa i'tirâf edersin ve akvâl-i müctehidle ibtâl edersin, bu bir emr-i garîbdır ki ma'nâsını ancak gene sen bilürsün.

Mü'min kardâş,¹⁷⁴ bu mezkûrât ki vâki' oldu, bizden bilme kendü nefsinde bil. Gayret-i hak¹⁷⁵ galebe eyledi, bî-ihtiyâr sâdir oldu. Gâyetle kendü nefsinı¹⁷⁶ gördün i'zâz ve ikrâm eyledin, şer'an ta'zîmi vâcib olur tâyifenin ölüsünü ve dirisini ve ulusunu ve küçüsünü(?)¹⁷⁷ tahkîr ve techîl¹⁷⁸ eyledin. Anlar muhtî olmaktan akreb budur ki sen olasın. Âz nesne değildir, bu bir¹⁷⁹ küllî kazıyyedir, ukubât müteretteb olacak nesnedir. Bu¹⁸⁰ bizim kelimâtımız size¹⁸¹ cânib-i Hak'dan itâb-ı gâyettir ve tenbîhdır.¹⁸² Bir dürlü dahî¹⁸³ değildir, bilmiş olasın. Hakk'ın bu lütfu ve bu inâyeti¹⁸⁴ değmelere nasîb olmaz. Nolaydı Hak Teâlâ bize de nasîb ideydi,¹⁸⁵ bir kimesne hatâ-mızı i'lâm ideydi.

Mü'min kardâş, bu kelimât ki (50a) bizden sizin hakkınızda¹⁸⁶ vâki' oldu, eğer hak ise istiğfâr idesiz,¹⁸⁷ eğer bâtil ise i'lâm idesiz,¹⁸⁸ tevbe idelim.¹⁸⁹

165 B'de "aklıyla".

166 B'de "mes'eleyi", C'de ise "mes'ele" ilavesi vardır.

167 C'de "yine" kelimesinin yerinde "ise" kelimesi vardır.

168 B'de "yıkıdunsa yine öyle".

169 B'de "zâhir-i rivâyât", C'de "zâhir-i rivâyet-i kitâb".

170 B'de "cihetin".

171 B ve C'de "olmak" ilavesi vardır.

172 C'de "ulemâ".

173 B'de sadece "nükûdda" şeklindedir.

174 "Mü'min kardâş" C'de yoktur.

175 B'de "gayri hak".

176 B'de "kendünü".

177 C'de "tâife-i ölüsün ve dirisin ve ulusunu ve küçüsünü?" şeklindedir.

178 C'de "tahmîl?"

179 C'de "bir" kelimesi yoktur.

180 "bu" kelimesi B ve C'de yoktur.

181 C'de "seni".

182 B ve C'de "inâyetdir ve tenbîhdır."

183 Bu kelime B'de yoktur.

184 B'de "lütuf ve inâyeti".

185 C'de "idüb".

186 C'de "hakkınıza".

187 B'de "idesin".

188 B'de "idesin".

189 C'de "vallahu a'lem" ilavesi vardır.

Çivizâde'ye Mektûb-III

Çivizâde'ye yazılan üçüncü mektubun¹⁹⁰ baş tarafında Arapça olarak para vakfıyla ilgili nakiller yapılarak konu, ahkâmın istinbatında takip edilen metot açısından değerlendirilmekte; neticede nükûdun vakfının cevâzının daha kuvvetli olduğu beyan edilmektedir. Bu konuda cumhûra muhalefetin hata olduğu belirtilerek, Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram sayıp men' etmenin ve hükm-i sultanî ile bunu icbar etmenin daha büyük bir hata olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra para vakıflarının üç yüz yıla yakın bir tarihi bulunduğu hatırlatılarak bir önceki mektupta kazaskerlik, kadılık gibi vazifelerle ilgili eleştiriler tekrarlanmakta; Çivizâde tevbe ve istiğfara davet edilerek mektuba son verilmektedir.

(50a) " الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله وصحبه اجمعين ولنا ان لزر في تلك قولين الجواز وعدم الجواز فهو متفق عليه وعليه واقعات جعفر الشهيد حيث قال اوصى رجل وقال ثلث مالي وقف ولم يزد على هذا ان كان له دراهم او دنانير فهذا القول باطل لان رجلاً لو قال هذه الدراهم وقف كان باطلاً اى عند امام زفر وغيره من الايمة اما عند زفر فلانتفاء ما شرطه لصحة الوقف واما عند غيره فلعدم تحقق التأييد بخلاف العقار فإنه يتحقق التأييد فيه واطهر من هذا دلالتة (50b) على ما قلناه غاية البيان فانه قال واجمعوا على أنه لا يجوز وقف الدراهم ولا شك ان زفر من الجماعة الخنفية فان بعض ما ذهب اليه المعمول به في مذهبننا واما ابن الهمام فإنه قال واما وقف ما لا ينتفع به الا بالاتلاف كالذهب والفضة والمأكول والمشروب فغير جائز في قول عامة الفقهاء فان زفر لا ريب فيه أنه من جملة الفقهاء في السبب الاصلى في وقف الدراهم قول المجتهد الذى اقترن بتعامل الناس فيكون سبب الوقف فيه في زمان الاجتهاد وان كان التعامل مؤخرًا وكلام زبدة الفتوى مع أنه لم يسمع من احد غيره لا ينافيه فان المراد به التعامل الذى لم يقترن بقول المجتهد ولا يجوز الوقف في زماننا اى بعد انقضاء زمان الاجتهاد بمثل هذا التعامل فان هذا التعامل سبب مستقل (51a) لا بد ان يكون في زمان الاجتهاد وما نحن فيه ليس كذلك ولا يظهر الفرق بينه وبين العين في القوة بعد تحقق التأييد بما شرط لصحة الوقف واما الجواز فهو على شرط معروف شرعى وهذه الاقوال كلها ساكتة عن عدم الجواز بهذا المعنى والساكتة لا يعارض الناطق فلا يحكم بمثل هذه الاقوال على بطلان ما في حقّه من الدلالة الناطقة والاقوال الصريحة التى فى الكتب

190 Süleymaniye Ktp., Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, nr. 188, vr. 50a-52a (A nüshası). Mektubun başında herhangi bir kayıt bulunmaması, önceki mektubun devamı olabileceği ihtimalini hatıra getirmekle birlikte, gerek yayımlanan nüshalarda gerekse diğer yazma nüshalarda bu kısmın yer alması nedeniyle ayrı bir mektup olarak düşünülmesi daha uygun olacaktır. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3729 vr. 84b-85a'da (B nüshasında) ise bu mektubun Arapça kısımları bulunmadığı gibi, bunun dışında da sadece birkaç paragrafı yer almaktadır.

المعتبرة المشهورة ولو كان الامر كما فهمت لكان البين من أيام الجاهلية فلا بد من الاصابة ولا بد ان يكون في زعمه في طرف نفسه والا فلا معنى المخالفة الى الجمهور التي هو خطأ لا سيما المبالغة في المنع بتحريم ما احل الله والجبر عليه بحكم السلطان وهذا خطأ في خطأ.¹⁹¹

Mü'min kardâş,¹⁹² bu gittüğün yol doğru¹⁹³ cehenneme ya¹⁹⁴ gider ya gitmez. Eğer gitmez ise ibtidâ-i tarihten ilâ yevminâ hâzâ (51b) cumhür-i ulemâ yolu¹⁹⁵ gider, dimezsen, ya bir yol ki cehenneme gitmeye sen ândan niçün¹⁹⁶ kaçarsın? Ulemâ zümresinden ayru düşüb gitmekle¹⁹⁷ haşr olursun. Eğer dîrsen mesâil-i şer'iiyenin akvâsıyla amel olunsun, kâdî ve kazasker olmaktan olmamak akvâdir, eğer dîrsen fi zamâninâ üzerime lâzımdır; bu za'ife ile amel etmek fi zamâninâ lâzımdır.¹⁹⁸

191 "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salât ve selâm rasûllerin seyyidine, âl ve ashâbının üzerine olsun. Bu hususta Züfer'in iki görüşü mevcuttur: Cevâz ve adem-i cevâz ki bu mütefekun aleyhdır. Ca'fer eş-Şehîd'in Vâkiât'ı da bu görüşü benimser; şöyle ki: "Bir kişi vasiyet etse ve 'malımın üçte biri vakıfur' dese, başka birşey de söylemese, dirhem ve dinarları bulunsa bu söz bâtil olur, çünkü bu şahıs şayet 'bu dirhemler vakıfur' demiş olsaydı, İmâm Züfer ve diğer imamlar katında bâtil olurdu. Ancak, İmâm Züfer katında vakfın sıhatinde şart koştuğu şeyin bulunmamasından dolayı; diğer imamlar katında ise akârda te'bîd şartı gerçekleştiği halde, akârın aksine (nükûdda) bu şartın gerçekleşmemesi nedeniyle bâtil olurdu." Bu söylediklerimize Ğâyetü'l-beyân'ın delaleti daha açıktır. Ğâyetü'l-beyân'da şöyle denir: "Vakf-ı derâhimin câiz olmadığı hususunda (Hanefî imamları) icma' etmişlerdir." Züfer'in Hanefî imamlarından olduğunda şüphe yoktur, çünkü onun bazı görüşleri mezhebimizde ma'mûlün bihtir. İbnü'l-Hümâm'a gelince, o da şöyle der: "Kendisinden intifânın ancak itlaf etmek suretiyle mümkün olabildiği altın, gümüş, yiyecek ve içecek gibi şeylerin vakfı âmme-i fukahânın kavline göre câiz değildir." Züfer de şüphesiz fukahâyâ dahildir. Vakf-ı derâhimde sebab-i aslî, beraberinde teâmül-i nâs bulunan müctehid kavlidir. Teâmül daha sonra ortaya çıksa bile müctehid kavli icthad zamanında para vakfı mevzuunda vakfa sebep teşkil eder. Zübdetü'l-fetvâ'da "onun dışında bir başkasından işitilmemesi olmakla birlikte" denmesi buna aykırı değildir. Çünkü bununla kastedilen müctehidin kavliyle birlikte olmayan teâmüldür. Zamanımızda, yani icthad zamanı sona erdikten sonra bu tür teâmül ile vakıf câiz olmaz, çünkü bu teâmül icthad zamanında bulunması gereken müstakil bir sebeptir; halbuki üzerinde durduğumuz mesele böyle değildir. Vakfın sıhhati için şart koşulan şeyde te'bîd tahakkuk ettikten sonra ayn ile onun (nakit) arasında kuvvet açısından bir fark yoktur. Cevâza gelince, o bilinen şer'î bir şarta göredir. Bu görüşlerin hepsi bu manada adem-i cevâz konusunda sâkitir. Sâkit ise nâtika muarız olmaz. Bu gibi görüşlerle, muteber meşhur kitaplarda hakkında delâlet-i nâtika ve kvâl-i sarîha bulunan şeylerin batlanması hüküm olunamaz. Şayet iş senin anladığın gibi olsaydı, apaçık cahiliye günlerinden olurdu. Ya isabet etmek gerekir ya da kendi zannınca nefsinin tarafında olmak gerekir; aksi takdirde cumhura muhalefetin anlamı olmaz ki bu hatadır. Özellikle Allah'ın helâl kıldığını haram sayarak men' etmek ve hüküm-i sultânî ile bu hususta cebreylemekle mübalağa etmek hata içinde hatadır."

Arapça metin B nüshasında yoktur.

192 "kardâş" kelimesi B'de "karındâş" şeklindedir.

193 B'de "dosdoğru".

194 "ya" kelimesi B'de yoktur.

195 B'de "cehenneme" ilavesi vardır.

196 B'de "ne".

197 B'de "kiminle".

198 B nüshasında "Kiminle haşr olursun?" ifadesinden sonra sadece şu cümle yer almakta, paragrafın bundan sonrası bulunmamaktadır: "Murâdiniz hâsildir gam yeme sen?"

Mü'min kardâş, Rumeli'nin, ba'zı imârâtı ve ba'zı medârisi ve ekser mesâcid ve câmi'i vakf-ı nükûddur, ât âhurları olmak mukarrer oldu. Ve şehirlerinin suları vakf-ı nükûddur, kurumak mukarrer oldu. İslâm'ın erkânından bir rükn-i a'zamı kesdin, Hakk'ın la'netin ve halkın bedduâsın aldın; bu hatâ-i fâhişi hâs ve âm bildi sen bilmedin. Mesâyil-i şer'iyyenin kavîsin ve za'îfin kande bilürsün.¹⁹⁹

Mü'min²⁰⁰ kardâş, vakf-ı nükûdun hâli senin hâlinden (52a) dahî za'îf ve dahî hatâ mı oldu?²⁰¹ İmâm A'zam kavli mukarrer akvâdır ya niçün kazasker olursun? Yıkduğun²⁰² nükûddan²⁰³ dahî mi akvâdır? Çünkü ehl-i takvâsın, niçün bu hâli ihtiyâr idersin? Senin akrânın mevâlî çok, maslahat sana münhasır değil. Tahkik şöyle ki, ne yollu ehl-i takvâsın ve ne yollu ehl-i ilimsin? İslâm'a zararlı hatâ ümmet-i Muhammed'in²⁰⁴ içinde üç gün karâr eylemez. Bu mes'ele ma'mûlün bih²⁰⁵ olalıdan üç yüz yıla karîb târih bulundu. Olacak maslahat değildir, size tevbe ve istiğfâr vacib kıldı.²⁰⁶

Şah Çelebi'ye Yazılan Mektub

Bâli Efendi Padişah'a ve Çivizâde'ye yazdığı mektuplarla yetinmemiş, Çivizâde'nin çok sevdiği talebesi ve muîdi (asistanı) Şah Çelebi'ye de Çivizâde'yi para vakıfları konusundaki yasakçı tavrından vazgeçirebileceği düşüncesiyle aynı bir mektup yazmıştır.²⁰⁷ Bâli Efendi'nin "birâder-i aziz" diye hitap ettiği Şah Çelebi'ye yazdığı mektuptaki üslubu oldukça yumuşaktır. Mektubun başında para vakıflarının Rumeli'de yaptığı hizmetler hatırlatılarak "şayet Çivizâde Rumeli'de âyin-i İslâm'ın nasıl yerleştiğini bilseydi hatasını anlardı" denilmektedir. Daha sonra para vakfının meşruiyeti izah edilerek Şah Çelebi'den meselenin aslını "Hünkâr Hazretlerine" anlatması istenmekte ve bir şeyin sadece men' etmekle men' edilmiş olmayacağı, mübah (serbest) olan bir şeyi zaruret olmadıkça yasak saymanın doğru olmadığı belirtilmektedir.

Mektuptaki ifadelerden Bâli Efendi'nin Çivizâde'ye karşı eleştirileri ve kullandığı hitap tarzı nedeniyle uyarıldığı ve kınandığı anlaşılmaktadır. Bâli Efendi bu hususa da cevap vererek getirdiği eleştirilerin kişiye mertebesini bildirmekten ibaret olduğunu ve Çivizâde'nin yaptığı hata nedeniyle bunu hakettiğini vurgulayarak mektubuna son vermektedir.

199 B nüshasında bu paragrafın sadece son kısmı mevcuttur: "İslâm'ın erkânından bir rüknü a'zamı kesdün, Hakk'ın la'netin ve halkın bedduâsın aldın; bu hatâ-i [fâ]hişi hâs ve âm bildi bilmedin sen. Mesâil-i şer'iyyenin kavîsin ve za'îfin kande bilürsün."

200 B'de "mü'min" kelimesi iki kere tekrarlanmıştır.

201 B'de "dahî mi zaif oldu ve dahî mi hatâdır."

202 B'de "yapduğun".

203 B'de "vakf-ı nükûddan".

204 B'de bu arada okunamayan bir kelime vardır.

205 B'de "bihâ".

206 B'de "vâcib olmuştur". Ayrıca "Allahu Teâlâ a'lem ve ahkem bi hakikatihî temme bi'l-hayri ve's-saâdeti." ilavesi vardır.

207 Mektubun tesbit edebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi Bölümü, 188 numarada, padişaha ve Çivizâde'ye gönderilen mektupların devamında vr. 52a-54b'de yer almaktadır.

Birâder-i azîz, gözlerin öpüp selâm ve duâ itdikden sonra hayır duâya müdâvim biline. Ba'dehû ma'lûm ola kim eğer Çivizâde Efendi Rumeli'nde âyin-i İslâm ne vecihle ikâmet olunmuşdur bileydi, vakf-ı derâhime hatâ eylemiş bilürdü. Ne kadar hayrât-ı vakfiyye (52b) vâir ise ekserî sâfi vakf-ı nükûddur. Hak Teâlâ'nın ümmet-i Muhammed'e in'âm ve ziyâfetidir, bunun gibi azîmü's-şân emrin helâkine kâd eyleyenin hâli bir âhada mahfi değıldir.

Efendim şeriatın usûlü vardır, ilm-i şerife mahfi değıldir. Vakf-ı derâhim kangî asıl tahtında münderic oldu dinleyesiz. Rasûl Aleyhisselâm hazretlerinin zamân-ı şeriflerinde ücret-i ibâdet câyiz olmadı, adem-i cevâz-ı aslî mübâyindir. Asıl eşyâda ibâhatdir, nehiy sıfatıdır. Ba'zı ahkâmıda ümmet üzerine devâm olmayub muvakkat olmak ihtimâli vardır. Dahî nice ahkâm-ı selbiyye vardır onların da ba'zı bu vecihle ihtimâli mutazammın olmak câyizdir. Rasûl Aleyhisselâm bunun gibi ihtimâlâtı nûr-i velâyetle bildi ammâ beyân eylemedi. Bunun gibi ilmin ahkâmı budur ki beyân olmaya. Bu ilim nûr-i velâyete muhtasdır. Ümmete bu ilimden nasib vardır, o ilim ki nûr-i nübüvete (53a) muhtas ola, ânın ahkâmı beyân olmak lâzımdır. Gerçi ki bu makûle ahkâmı hazret beyân eylemedi, lâkin bunların ahkâmın ba'zı kelimât-ı tayyibesinde cem' idüb beyân eyledi:

لا تجتمع امتي على الضلالة، مارآه المؤمنون حسناً فهو عند الله حسن، العلماء ورثة الانبياء²⁰⁹

Bes, imdî bir zaman oldu ki nâs muztar oldular, ibâhat-i asliyye zuhûr eyledi, ümmet cem' oldular, ibâhate hüküm itdiler, halife-i zamân tâbi' olub icâzet virdi. Bundan ma'lûm oldu ki emr-i evvel Hakk'ın ilminde muvakkat imiş. Vaktâ kim maslahat tamâm oldu, bundan sonra bir kimesne muhâlefet eylese firak-ı dâledendir. Bes' imdî ahkâm-ı ictihâdinin ba'zı müteaddır, asla mübâyindir. İmâm A'zam²¹⁰ وقف المنقول باطل didi, men' itti, İmâm Züfer câyiz didi. Beher hâl ba'zı nehy mezâyıkı mutazammındır, ba'zı zamân da hâlet (53b) ıztırâra yetişüb ibâhat derecesine varmak ihtimâlinde hâli değıldir. Vâkıâ bir zamân oldu ki vakf-ı emlâk esbâb-ı ibâdâta müsâade eylemedi. Ol zamânda olan ulemâ cem' oldular ve vakf-ı nükûdi cevâzına hüküm itdiler. Def'an li'z-zarûre an dîni'l-İslâm ol zamânın halifesi tâbi' olup icâzet virdi. Maslahat hatm oldu, tâ kıyâmete bu mühür bozulmak şer'î değıldir, vebâldir. Madâm ki bu sebep bâkî ola, bundan ma'lûm oldu ki²¹¹ وقف المنقول باطل hakkın ilminde muvakkat imiş. Nice yıllar amel olduktan sonra kimdürür Hakk'ın ilmin zuhûrun men' eyleye ve Hakk'ın

208 "Mevlânâ Şâh Çelebi'ye (yazılan mektup)."

209 "Ümmetimin dalâlet üzerine birleşmez, mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir, âlimler Nebîlerin vârisleridir."

210 "Menkûlün vakfı bâtıldır."

211 "Menkûlün vakfı bâtıldır (hükümü)."

hükmüne mukâbil ola, hatâdır, hatâdır. Esbâb-ı ibâdâtıdan kılındı, memleket-i Rûm'da dîn-i İslâm'ın çerâğı yakıldı ve dînin direği dikildi. Dîn-i İslâm'da olan ibadât bununla tekâmül oldu. Ba'dehû ma'lûm ola ki, şöyle (54a) istimâ' olundu kim Çivizâde Efendi vakıfıdan sadakaya udûl eyleye, ândan vakfa duhûl oluna ve ²¹² وهذا خطأ فوق الخطأ el-Evvel bunun aynını Hünkâr hazretlerine anladın, men' eylemeyince memnû' olmaz. Emr-i mübâhı harâm eylemek bi-lâ zarûret-i şer'iyye şer'î değildir vebâldir. Sadaka sadakadır, vakıf vakıf, halt eylemek ve istilâh-ı fukahâyı tebdîl ve tağyîr câyiz değildir. Ba'dehu bu mektûb ve mezkûr olan mes'ele şeriatın ahkâm-ı külliyyesinden zâhiri ve bâtını câmi'dir, tetimme vaktidir, kablehû zuhûr eylemiş değildir. Ol sebebden sizlere irsâl olundu tâ ki kadri ve kıymeti ma'lûm ola. Ba'dehu ma'lûm ola ki, ba'zı dostlardan bu muhibbinize 'itâb-güne kelimât gönderilmiş, bir fâzıl kişiye itâle eylemişsin, sohteler derecesine komuşsun, hilâf-ı vâki' söylemişsin, bu ne İslâm'a (54b) ve ne dervişliğe lâyıkdır demişler. Benim efendim cevâb budur ki, ehlüllah katında ve ulemâ katında itâle değildir. Kişiye hakkın i'tâ eylemekdir ve mertebesin i'lâm eylemekdir, efdal-i a'mâldendir. Bir kişi, ulemâ-i zamân ve ulemâ-i selef ve âmme-i mü'minin bu mes'ele ile amel edegelmışlerdir, hattâ İmâm Züfer, cümlesin techîl ve tahkîr eyleye ve arzların yıka, sohte yerine tutmaya ve İslâm'ın düşen çırağın söndürmek kâsd eyleye, ol kimesnenin hakkıdır ki sohte derecesinde kılına. Ve's-selâmü ale'd-devâm."

Para Vakfı Tartışmaları ve Bâli Efendi

Para vakıflarının II. Murad ve Fatih dönemlerinden itibaren mevcudiyeti bilinmektedir. Ancak, vakıf sistemi içindeki ağırlığı %1'ler civarında olduğu için o dönemlerde pek dikkat çekmediği anlaşılmaktadır.²¹⁵ Ancak, Kanunî dönemine gelindiğinde, para vakıflarının hem sayı olarak hem de nisbî açıdan vakıf sistemi içinde önem kazanması²¹⁴ şiddetli bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Tartışmanın konusu para vakıflarının meşruiyetidir. Bir yandan paranın (nükûdun) vakfedilmesinin mümkün olmadığı ileri sürülürken diğer yandan da menkûlün vakfının caiz olduğu, dolayısıyla paranın da menkûl kapsamında düşünülerek vakfedilebileceği iddia edilmiştir. Konu teorik düzeyde tartışılırken, uygulamada da para vakıfları önce yasaklanmış, daha sonra tekrar serbest bırakılmıştır. Bu tartışmalar içinde Bâli Efendi'nin mektupları önemli bir yer tutmaktadır.

212 "Bu hatâ üstüne hatâdır."

213 Edirne vakıflarından hareketle yapılan bir değerlendirmede II. Murad ve Fatih dönemlerinde kurulan vakıfların içinde para vakıflarının oranı %1'in altında tesbit edilmiştir. bk. Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *IJMES*, X (1979), s. 290-291.

214 H.953/M.1546 tarihli İstanbul'a ait vakıf tahrir defterindeki verilerden hareketle H. 927-953/M.1521-1546 yıllarında kurulan vakıfların kuruluş sermayesi %40.06'sı için sadece nakit para, % 11.04'ü için akar ve nakit para ve geriye kalan % 48.9'u için sadece akardan oluşmaktadır. Verilen rakamlara göre bu tarihte para vakıfları vakıf sisteminin hemen hemen yansını oluşturacak hale gelmiştir. bk. Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953/1546 Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1970, s. VIII, 1 nolu cetvel.

Para vakfı ile ilgili tesbit edilebilen ilk metin İbn Kemal'e aittir. *Risale fi cevâz-ı vakfî'd-derâhim ve'd-denânir* ismini taşıyan bu risalede konu kısaca ele alınmakta ve para vakfının cevâzı sonucuna ulaşılmaktadır. Bunu takiben Ebüssüüd Efendi de para vakıflarıyla ilgili Hanefî kaynaklarında yer alan görüşleri mufassal bir şekilde derlediği *Risale fi vakfî'l-menkûl* isimli risalesinde yine aynı sonuca ulaşmaktadır. Ancak, Ebüssüüd Efendi'nin risalesini ele alarak yaptığı nakilleri tek tek inceleyen ve reddeden Rumeli kazaskeri Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi, yazdığı reddiyeyi padişaha arz ederek para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır. Fakat, yasağa karşı başta şeyhülislâm Ebüssüüd Efendi olmak üzere devrin önde gelen ilim adamlarının tepkisi gecikmemiştir. Bâlî Efendi de, yazdığı mektuplarıyla yasağa karşı tepkisini dile getirenler arasında yer almaktadır.

Çivizâde karşılaştığı muhalefet üzerine kendisine taraftar aramış ve bu amaçla, Ebüssüüd Efendi'den önce şeyhülislâmlık yapmış olan Fenarizâde Muhyiddin Efendi'nin (Mehmed el-Fenârî) görüşünü sormuştur. Ancak, Mehmed Fenârî de yasağın anlamsızlığını dile getiren bir mektupla Çivizâde'yi görüşünden dönmeye davet etmiştir.²¹⁵ Buna rağmen Çivizâde'nin vefatına kadar görüşünde ısrar ettiği anlaşılmaktadır. Neticede ise, Çivizâde'nin vefatından sonra devrin önde gelen ilim adamlarından oluşan bir komisyon konuyu tekrar incelemiş ve varılan sonuç doğrultusunda para vakıfları yeniden serbest bırakılmıştır.

Sonraki tarihlerde eserlerinde Çivizâde'nin görüşlerini yeniden gündeme getiren ve ayrıca *Risale li ibtâl-i vakfî'n-nükûd* ya da *Seyfun sârimun fi adem-i cevâz-ı vakfî'd-derâhim ve'd-denânir* isimli bir de risale kaleme alan Mehmed Birgivi'nin (ö. 981/1573) ise bu konuda pek etkili olamadığı anlaşılmaktadır. Birgivi'nin para vakıflarının işletilme usulleri ile ilgili itirazları ve ribaya yol açtığı şeklindeki eleştirileri uygulama üzerinde herhangi bir tesire yol açmamıştır. Neticede, meşruiyeti tescil edilen para vakıfları Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar vakıf sistemi içinde varlığını devam ettirmiştir.²¹⁶

Para vakıflarının yasaklanmasıyla birlikte tartışmaya katılan Bâlî Efendi, vakıf sisteminde meydana gelen tahribata işaret ederek tepkileri dile getiren ve para vakıflarının tekrar serbest bırakılmasını isteyen bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Bâlî Efendi konuyla ilgili olarak yazdığı ve yukarıda metinleri verilen mektuplarıyla yasağın neticelerini ve para vakıflarına olan ihtiyacı dile getirmiştir. Mektuplarda dile getirilen hususların ve yapılan eleştirilerin yasağın kaldırılmasında önemli bir etkisi

215 bk. Mehmed el-Fenârî, *Çivizâde'ye Mektup*, Süleymaniye Ktp., Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi, nr. 188, vr. 54b-56a.

216 Para vakfı tartışmaları ile ilgili örnek bir çalışma için bk. Mandaville, a.g.m. Konunun ayrıntılı bir tahlili için bk. Tahsin Özcan, *Kanunî Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, yayınlanmamış doktora tezi, MÜSBE, İstanbul 1997, s. 29-52. Bu tartışmalar esnasında kaleme alınan risaleler de Tahsin Özcan tarafından neşre hazırlanmaktadır.

olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Bâli Efendi'nin yaptığı tavsiyeler doğrultusunda oluşturulan bir heyet tarafından konunun yeniden incelenmesi ve para vakıflarının cevazına hükmedilerek tekrar serbest bırakılması da bunu göstermektedir.²¹⁷

Bâli Efendi'nin mektupları tartışmanın taraflarını ve safhalarını tesbit açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca, verilen bilgilerden para vakıflarının Osmanlı toplumundaki yerini ve fonksiyonlarını da ayrıntılı olarak tespit edebiliyoruz. Yine mektupların muhtevassından hareketle, para vakıflarının hangi delillere dayanarak ve nasıl bir usul takip edilerek meşruiyet kazandığı hususunda da tafsilatlı bilgiye ulaşılabilmektedir. Para vakıfları yasağıyla bağlantılı olarak yapılan tartışmanın seyrinden, o dönemde ortaya çıkan ictimâî-hukukî problemlerin hallinde takip edilen yolun ve din-devlet, tarikat-siyaset ilişkilerinin tespiti noktasında da zengin malumat mevcuttur.

217 Tartışmayı sona erdirerek para vakıflarının serbest bırakıldığını bildiren hükümle ilgili bir tahlil için bk. Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/2 (Temmuz-Aralık 1998) s. 107-112.